

UNIVERSITAT DE VIC
UNIVERSITAT CENTRAL
DE CATALUNYA

ANÀLISI I OBSERVACIÓ DELS SERVEIS EDUCATIUS COMUNALS DE PISTOIA I COM AQUESTS AFAVOREIXEN A L'ATENCIÓ A LA DIVERSITAT

TREBALL FINAL DE GRAU DE MESTRA D'EDUCACIÓ INFANTIL AMB LA MENCIÓ
INCLUSIVA I ATENCIÓ A LA DIVERSITAT

Clàudia SELVA PUIG

4t curs (2018-2019)

Tutor: Antoni Tort Bardolet

Grau en Mestra d'Educació Infantil

Facultat d'Educació, Traducció i Ciències Humanes

Universitat de Vic – Universitat Central de Catalunya

Vic, 17 de maig de 2019

AGRAÏMENTS

El més sincer i especial agraïment als serveis educatius comunals de la ciutat de Pistoia, per obrir-me les portes, acollir-me i fer-me partícip des del principi de la seva pràctica educativa.

A les docents que m'han brindat informació per conèixer i entendre el projecte educatiu de la ciutat i que m'han permès portar a terme la recerca. La seva manera d'entendre l'educació és esperançadora.

Al Toni, que m'ha ajudat a estructurar el treball i tirar-lo endavant, resolent els dubtes i fent un seguiment durant tot el procés del treball.

A la meva mare, al meu pare i a les meves germanes, per creure en mi i acompanyar-me sempre.

Als amics i amigues que sempre hi són.

“La acogida es una estrategia central de nuestro proyecto educativo. Acoger a un niño significa mucho más que encontrarle una plaza escolar. Significa valorar su historia y su identidad, habilitar un lugar que pueda sentir suyo, familiar y seguro, y en el que la expresión de su individualidad se estimule activamente”.

Anna Lia Galardini

RESUM: La recerca que exposo a continuació té com a objectiu conèixer el projecte educatiu de la ciutat de Pistoia i analitzar i observar els seus serveis educatius infantils (0-6 anys) per esbrinar com els diversos aspectes que contempla el seu projecte educatiu afavoreixen a la inclusió i a l'atenció a la diversitat. Així doncs, s'ha realitzat una fonamentació teòrica que explica la filosofia dels serveis educatius per tal de conèixer en profunditat com funcionen i quins són els aspectes més rellevants que els defineixen. Seguidament, s'ha volgut relacionar el marc teòric amb una part pràctica basada en l'observació de diversos serveis educatius, culturals i d'oci, i en entrevistes realitzades a diverses mestres, per tal de recollir informació més àmplia del projecte educatiu i poder donar resposta a la pregunta d'investigació.

Paraules clau: serveis educatius comunals de Pistoia, projecte educatiu, inclusió, atenció a la diversitat, infant - família - comunitat.

ABSTRACT: This research objectives focus on getting to know the educational project of the city of Pistoia and analyzing and observing its services in childhood education (0-6yo), in order to discover the different aspects that facilitate inclusion and diversity awareness. Therefore, I've created a theoretical foundation that explains the philosophy of the educational services to appreciate the depth of their functionality and what are the most important aspects that define them. Moreover, I've related this theoretical part with a practical one which is based on the observation of the different educational, cultural and lucrative services, and on interviews with teachers. To sum up, this allowed me to collect extended information about the educational project so I could answer the main question of investigation.

Keywords: communal educational project of Pistoia, educational project, inclusion, diversity awareness, infant - family - community.

Índex

I. Introducció i justificació del treball.....	5
II. Estructuració del treball.....	6
III. Ètica de la recerca	7
1. Fonamentació teòrica.....	9
1.1 La ciutat de Pistoia i l'Educació Infantil	9
1.2 <i>La Carta dei Servizi Educativi del Comune di Pistoia</i>	10
1.3 Inclusió, educació inclusiva i escola inclusiva.....	14
1.3.1 Desenvolupament dels conceptes	15
1.4 La filosofia pedagògica de Pistoia.....	17
1.4.1 Concepte d'infància	18
1.4.2 El projecte educatiu de la comunitat de Pistoia.....	20
2. Metodologia	29
2.1 Pregunta de la investigació i objectius	29
2.2 Objectius específics de la investigació.....	30
2.3 Paradigma i mètode de la investigació	30
2.4 Característiques de la recerca	31
2.5 Instruments i procediments de recollida de dades	32
2.5.1 L'observació.....	33
2.5.2 L'entrevista.....	37
2.5.3 Anàlisi de documents	40
2.6 Procés de categorització.....	40
2.7 Anàlisi de dades.....	41
3. Conclusions	63
3.1 Resposta a la pregunta de recerca.....	64
3.2 Grau d'assoliment dels objectius	69
3.3 Limitacions.....	70
3.4 Aportacions.....	72
4. Bibliografia.....	73

I. Introducció i justificació del treball

Durant els anys del grau en Mestra d'Educació Infantil ens parlaven d'Itàlia i la seva pedagogia com un referent pioner en l'educació, és per això que vaig decidir realitzar el tercer any del grau a Bologna, Itàlia, amb la intenció de conèixer més de prop la realitat italiana. Allà vaig impregnar-me de la cultura i la llengua italiana, vaig viure una experiència que canviaria els últims anys de la meva carrera acadèmica. L'any següent, des de la Universitat de Vic ens van donar l'oportunitat de visitar diferents escoles de la ciutat de Pistoia, també a Itàlia, i no vaig dubtar en anar-hi. Allà ens van explicar la seva manera de concebre la infància i, conseqüentment, l'educació, fet que em va fer tornar a creure en una educació equitativa i de qualitat per a tots i totes. Treballaven de forma cooperativa amb tots els agents educatius i de la comunitat, vetllant així, per la cohesió de tota la ciutat i tenint cura de tots els serveis educatius. Em va fascinar la història de Pistoia en relació al treball continu realitzat en vers a l'educació per la infància i és per això, que vaig decidir realitzar les pràctiques III allà, a Pistoia.

A l'hora d'escollir la proposta del Treball Final de Grau (a partir d'ara també TFG) no vaig dubtar en pensar quelcom vinculat amb les pràctiques a Pistoia, ja que havent cursat la menció d'Educació Inclusiva i Atenció a la Diversitat vaig observar moltes coincidències en les quals podria aprofundir. Però, així i tot, no sabia exactament en què centrar-me. Només sabia que protagonitzar les últimes pràctiques del grau a Pistoia, després d'haver assolit els coneixements de la carrera, em suposaria un enriquitament acadèmic, personal i professional. Podria posar en pràctica tot allò après i aprendre de la pedagogia pistoiana, observar noves maneres de fer i entendre l'educació. També em serviria per, en un futur, donar exemple de tot l'après a Pistoia i vetllar per una pedagogia d'escola inclusiva.

Quan pensava amb les pràctiques a Pistoia, em venien diverses preguntes a la ment; què entenen per inclusió?, Quins aspectes de la seva pedagogia afavoreixen l'atenció a la diversitat? Com es desenvolupa el dia a dia de les escoles de Pistoia?, Com gestionen i atenen la diversitat? De quina manera treballen i com s'organitzen? Quines pràctiques docents es duen a terme? Entre d'altres. Llavors vaig entendre que aquestes preguntes em podrien ajudar a plantejar-me una proposta per la realització del Treball de Final de Grau i les vaig acotar en només dues:

1. Com és la realitat actual de les escoles comunals de Pistoia?
2. Quins aspectes del projecte educatiu de Pistoia permeten parlar d'educació inclusiva i quins altres no ho permeten tant?

D'aquestes preguntes més concretes en van sorgir els objectius i el camí a seguir durant la meva investigació:

- Analitzar documents que em permetin conèixer el projecte educatiu de Pistoia.
- Observar i conèixer la situació actual de les escoles comunals de Pistoia.
- Analitzar i descriure els aspectes que afavoreixen la inclusió i l'atenció a la diversitat dels serveis educatius comunals de Pistoia.

Per acabar, voldria assenyalar que estic convençuda que la realització de la investigació als serveis educatius de la ciutat de Pistoia em permetrà formar-me de la millor manera possible, ja que totes les experiències que hi he viscut m'han proporcionat un bagatge formatiu molt enriquidor.

II. Estructuració del treball

En el present apartat d'estructuració del treball, desenvolupo de manera general com s'organitza el treball per tal de contextualitzar i presentar la recerca.

El treball està organitzat en dos grans blocs, la part teòrica i la part pràctica. A la part teòrica s'exposa com és la ciutat de Pistoia i el seu projecte educatiu. També s'hi desenvolupa l'anàlisi del document anomenat *Carta dei Servizi Educativi del Comune di Pistoia*, el qual parla sobre el projecte educatiu dels serveis educatius comunals de la ciutat. En aquesta part també es fa una descripció dels conceptes més destacats de la recerca: inclusió, educació inclusiva i escola inclusiva. A més a més, es parla sobre el concepte d'infància i els aspectes més rellevants els quals contempla el projecte educatiu de la localitat: l'organització dels serveis educatius comunals per la infància, la relació família – escola – comunitat, el rol de l'adult, el dia a dia de les escoles, l'organització dels espais i la tria de materials i la documentació.

A la part pràctica es presenten la pregunta d'investigació i els objectius principals i específics del treball. També es fa una contextualització de la recerca on s'argumenta quin tipus d'investigació es dur a terme i s'expliquen les característiques. A més, es presenten els instruments de recollida de dades utilitzats en el treball: l'observació als diversos serveis educatius, els dos tipus d'entrevista realitzades a diverses mestres i l'anàlisi de documents. Seguidament, es desenvolupa l'anàlisi de totes les dades obtingudes.

Per últim, es redacten unes conclusions, on es respon la pregunta inicial de la recerca, s'exposa el grau d'assoliment dels objectius principals, s'expliquen les limitacions que han sorgit durant l'elaboració del treball i finalment, es parla de les aportacions que ha comportat realitzar aquest treball.

A continuació presento el cronograma que he seguit per tal de poder assolir sense dificultats el desenvolupament de la realització del TFG:

- Novembre i desembre: fonamentació teòrica.
- Gener: metodologia.
- Febrer i març: guions de les tècniques de recollida de dades.
- Abril: tècniques de recollida de dades i les respectives anàlisis.
- Maig: conclusions.

III. Ètica de la recerca

He considerat oportú dedicar un apartat que parli sobre la justificació ètica de la meua recerca, ja que per respectar a tothom cal tenir en compte diversos aspectes. En el meu cas, vull destacar que en tot moment s'ha informat les escoles del motiu, el tema i els objectius de la recerca del treball i tothom que hi ha participat ho ha fet de manera voluntària. Així mateix, els he anat informant de l'evolució d'aquest. Respecte a les dades recollides, d'una banda, subratllar que he volgut respectar la confidencialitat de les dades obtingudes i per aquest motiu no he anomenat a ningú pel nom. D'altra banda, ressaltar que totes les dades obtingudes són reals, observades directament i/o extretes a través de converses i entrevistes amb professionals de l'educació. A més, he utilitzat un llenguatge no sexista d'acord amb els principis que lluiten pel respecte i

la igualtat de totes les persones. Si en alguna ocasió no he assolit aquest propòsit, em disculpo sincerament. També comentar que durant el desenvolupament del treball utilitzo la forma del “femení” per parlar de les professionals de l’educació, ja que la gran majoria de professionals amb les quals he tractat, per no dir totes, són dones. Finalment, destacar que les imatges que apareixen en el treball compten amb l’autorització de tots els centres educatius i que en són jo l’autora.

1. Fonamentació teòrica

1.1 La ciutat de Pistoia i l'Educació Infantil

Pistoia és una localitat italiana situada entre Lucca i Florència a la regió de la Toscana al nord d'Itàlia. Aquesta localitat té aproximadament 90.363 habitants. És una ciutat emblemàtica la qual destaca per la cultura, el centre històric, les obres d'art que conserva a les esglésies i sobretot, pel monument de la catedral Sant Zeno situat al centre històric de la ciutat, a la *Piazza del Duomo* (plaça de la Catedral). També ressalta per la gastronomia típica de la zona de la Toscana. D'altra banda, la ciutat de Pistoia es caracteritza notablement pel seu projecte educatiu infantil. “[...] al finalitzar el siglo XX, formaba ya parte de la nómina de las mejores propuestas pedagógicas europeas” (Bernal i Vila, 2010, p. 75).

La comunitat de Pistoia ha tingut especial sensibilitat amb les necessitats dels nens i nenes i les seves famílies, i ha creat una xarxa de serveis educatius amplia i molt important. Fa quasi 40 anys, l'any 1965 es va inaugurar la primera escola d'Educació Infantil. Pistoia ha invertit molts esforços en la transformació educativa dels serveis educatius i també de les polítiques educatives, socials i culturals de la ciutat. L'administració municipal, que s'encarrega de la gestió directa dels serveis educatius infantils, va fer una forta inversió econòmica i cultural per dur a terme un projecte basat en l'acollida d'infants i el seu creixement, l'educació i el suport a les famílies en les seves responsabilitats educatives.

Gràcies a un treball permanent per la millora de l'Educació Infantil, Anna Lia Galardini afirma que “se ha consolidado así una sensibilidad hacia la infancia y ha crecido la conciencia de que invertir en ella representa una riqueza para toda la comunidad” i afegeix: “El empeño en dar calidad a los servicios ha contribuido a crear una trama de agentes educativos convencidos de la importancia del quehacer educativo.” (Pujol, Galardini, 2010, p. 62). Actualment a la ciutat de Pistoia existeixen diversos serveis educatius per a la infància: n'hi ha de privats, estatals, i comunals. Els serveis en els quals em centro a la investigació del treball són els comunals, els que ofereix l'ajuntament de la comunitat de Pistoia. L'oferta d'aquests serveis educatius comunals és de 6 *Asili Nidi* (Escoles Bressol 0-3), 8 *Scuole dell'Infanzia* (Escoles Infantils 3-6) i 4 *Areebambini*.

Les **Areabambini** van néixer a finals dels anys 80 com una realitat experimental i innovadora al costat dels serveis educatius tradicionals com *l'Asilo Nido* i la *Scuola dell'Infanzia*. Aquelles es creen a partir d'una lectura atenta de les noves necessitats dels infants arran dels canviaments socials i de les transformacions dels models familiars, per així donar una resposta flexible i articulada pels habitants de la ciutat. És gràcies als recursos professionals i del projecte, que vetllen per una cultura de la infància, que s'han pogut construir aquestes àrees. Quant a la definició de què són les àrees i la seva identitat, aquestes tendeixen a fer xarxes de connexió i a perseguir els mateixos objectius, però cada una d'elles es caracteritza segons el tipus d'activitat i focus que proposa. En aquests diversos focus han intentat donar valor als diferents llenguatges que ells creuen importants pels infants, així doncs, hi ha *l'Areabambini blu* que posa el focus en l'art, *l'Areabambini verde* que posa el focus sobre la ciència, *l'Areabambini gialla* que posa el focus sobre la literatura i el joc simbòlic, i per últim *l'Areabambini rossa* que és un espai preparat per estar grans i petits, pensat per infants de 0 a 3 anys i les seves famílies. Les *Areabambini* ofereixen als infants un lloc a la ciutat pensat per ells, per les seves necessitats de joc, de descoberta i pel seu desig d'estar amb els altres infants. Són espais que capten la seva curiositat, ja sigui des del punt de vista de les activitats programades, com des del punt de vista del mateix espai, el seu mobiliari i el seu material. Així mateix, són espais portadors de possibilitats riques d'aprenentatge i d'afectivitat relacional. Malauradament, actualment, *l'Areabambini gialla* no està en funcionament perquè travessa un procés de traspàs i modificacions. Feta una breu introducció de la ciutat de Pistoia i de les seves estructures educatives per a la primera infància, vegeu en el següent apartat com s'ha desenvolupat el projecte educatiu que ofereix la ciutat.

1.2 La Carta dei Servizi Educativi del Comune di Pistoia

La *Carta dei Servizi Educativi del Comune di Pistoia* va ser publicada l'any 2004 i elaborada per Renzo Berti (alcalde de Pistoia), Anna Lia Galardini (dirigent de l'Àrea de Serveis a les Persones de l'Ajuntament de Pistoia); Sonia Lozzelli (dirigent del Servei Educatiu); Donatella Giovannini i Antonia Mastio (pedagogues del Servei Educatiu); i Egle Becchi, Anna Bondioli i Monica Ferrari (pedagogues de la Universitat de Pavia). Aquest document és d'obligatòria execució per a totes les comunitats que ofereixen serveis públics. Així doncs, l'Ajuntament de Pistoia va elaborar aquest

document com un element significatiu d'un projecte pedagògic i cultural que dona informació a les famílies sobre la xarxa de serveis educatius, la diversitat pedagògica, les polítiques educatives i l'estructura organitzativa. Sonia Lozzelli explica que “todos los años se invierten grandes recursos del presupuesto municipal para garantizar la existencia de una red extensa y cualificada de ofertas y oportunidades para la infancia” (Lozzelli, 2010, p. 59). Aquest es caracteritza per ser un instrument de comunicació i diàleg que vol implicar a tota la comunitat d'una manera continua per garantir una millora en el futur dels serveis educatius i en el bon creixement dels infants. Tornant a Lozzelli, aquesta pedagoga assenyala que el tema central de la “carta” és la participació i explica que l'elaboració de la “carta” ajuda a “promover una relación efectiva entre todos los que participan de un modo o de otro en la vida de la comunidad educativa” i afirma que “Participar significa, para la realidad pistoyana, ser parte activa, proponerse como protagonistas responsables, contribuir a la construcción de una comunidad capaz de crecer porque es capaz de discutir y compartir” (Lozzelli, 2010, p. 59).

La identitat de la *Carta dei servizi educativi del Comune di Pistoia* té a veure amb la ideologia i la tradició que ja hi havia fa 40 anys, les quals vetllaven per uns serveis d'educació de qualitat i participació per part dels i les professionals docents, les famílies i la ciutat. El que han aconseguit és convertir el plaer d'estar junts amb el plaer d'aprendre junts:

“Aprender juntos podría ser la representación de lo que ha logrado nuestro trabajo mediante unas opciones pedagógicas y organizativas que han dado identidad a los Servicios Educativos como lugares de vida y de cultura para los niños pequeños, lugares capaces de reconocer la especificidad de la infancia, y de prestar atención a la multiplicidad de necesidades del niño”. (Lozzelli, 2010, p. 58).

Efectivament, com remarca Sonia Lozzelli, el mètode que utilitzen de participació i diàleg vol donar significat al compromís inicial que es proposen de “hacer juntos” a partir de l'observació, la comparació, la discussió i la reflexió.

Per entendre millor quins són els principis que inspiren la pedagogia que defineix Pistoia, vegeu algunes idees clau de les quals parla la “Carta”:

→ *L'intera città, come luogo di vita e di cultura, è al servizio dei bambini e costruisce una risorsa per la loro educazione. Tutti i cittadini ne sono responsabili.*

La filosofia pedagògica de Pistoia es fonamenta en el fet que tota la ciutat és responsable de garantir qualitat de vida als més menuts i de comprometre's amb el projecte. Perquè s'entén que el correcte desenvolupament dels nens i nenes va lligat a un context cultural i social que aposta per respondre les seves necessitats dins les escoles i els espais educatius, però que també en tot el territori de la ciutat. D'una banda, ho defineix molt bé Sonia Lozelli quan diu:

“No bastan unas buenas escuelas para dar a los niños el sentido de pertinencia a una comunidad que los acoge y los reconoce, que respeta su crecimiento, su necesidad de aventura y de juego. Hace falta, además, que los niños sean respetados en la realidad cotidiana, con sus tiempos y sus espacios, en las calles, las tiendas, los jardines. En un tejido ciudadano más afectivo y sensible a sus derechos.” (Lozelli, 2010, p. 60)

D'altra banda, el projecte educatiu, entre altres autors, es basa en el concepte de pensament reflexiu de l'obra de John Dewey, que significa que són els adults, els capaços de reflexionar, els que han de vetllar per uns infants autònoms, infants amb un pensament crític, infants curiosos, infants protagonistes de la ciutat, etc.

→ *I servizi educativi per l'infanzia sono concepiti come luoghi accoglienti nei quali ciascun bambino può trovare occasioni e risorse di crescita.*

Tal com explica Anna Lia Galardini a una entrevista feta per Maite Pujol, els serveis educatius de Pistoia estan pensats especialment per satisfer les necessitats dels infants. Parla d'espais que mostrin sensibilitat estètica, que siguin acollidors i atractius per tots els integrants del centre, tenint en compte els colors, la llum, el mobiliari, els detalls i apostant per uns materials de qualitat. Galardini, dóna suport als espais de vida en comú, on es desenvolupin pràctiques d'observació i escolta per fer sentir als infants part d'un petit grup, d'una comunitat on es promogui tant el desenvolupament social com el desenvolupament cognitiu. (Pujol, Galardini, 2010).

→ *L'educazione coltiva specialmente l'iniziativa del bambino nel dare senso al mondo.*

Per a Anna Lia Galardini, la funció de l'educació és aquella de reconèixer i potenciar les capacitats de cada un dels nens i nenes, és a dir, donar-los la possibilitat d'innovar, de conèixer, d'enfrontar-se a diferents dificultats i ajudar-los a organitzar les seves pròpies accions. Per tant, reconèixer que l'aprenentatge no va de l'adult a l'infant, sinó que és el mateix nen o nena que amb la interacció amb el que l'envolta construeix coneixement propi i la seva identitat. Per tant, la funció dels docents és proporcionar un entorn adequat que afavoreixin actituds cap al descobriment i la curiositat i la reflexió.

→ *L'educazione coltiva il gusto estetico dei bambini.*

Els infants tenen necessitats, gustos, curiositats, etc., com els adults, així com el dret de con viure en espais bonics, acollidors i harmoniosos. A l'entrevista citada, Galardini indica que:

“Quando un espacio contiene objetos diversos y estimulantes para el juego y para las actividades, cuando éstos están bien dispuestos y son de fácil acceso, los niños y las niñas se implican más, se concentran en la exploración y aprovechan al máximo sus competencias.” (Pujol, Galardini, 2010, p. 63)

→ *L'educazione è, insieme, dei piccoli e dei grandi.*

Aquest principi fa referència al concepte més destacat del document de la “Carta dei servizi educativi del Comune di Pistoia” el qual parla dels beneficis d'aprendre i estar junts petits i grans, parla de creixement complet (cognitiu, emocional i social) quan s'ha fet en comunitat i s'han establert relacions positives entre iguals i entre infants i adults. (Lozzelli, 2010). Els infants creixen amb un autoconeixement positiu dins d'una comunitat perquè se'ls ha escoltat i valorat.

→ *L'educazione infantile ha una sua specificità.*

La “carta” dóna molta importància a l'etapa 0-6 i parla dels nens i nenes com a “sujetos activos” que són capaços de moure's lliurement i de manera autònoma, relacionant-se amb el seu entorn. Però, com remarca Anna Galardini, perquè siguin capaços d'això

és necessària una bona acollida per part dels adults i dels espais que els rodegen, és a dir, cal conèixer i valorar el seu context social i cultural, la seva identitat i proporcionar-los espais on puguin sentir-se a gust i estimulats activament.

→ *L'educazione per i bambini di Pistoia si realizza attraverso...*

Com s'ha anat parlant en aquest apartat, el projecte d'educació de Pistoia engloba tota la ciutat i els diversos agents que en formen part. És un projecte que no està tancant, és a dir, que està en constant construcció, sempre es fan reflexions i valoracions per millorar. Seguint a Lozzelli:

“El texto de la “Carta” pistoyana recoge, pues, una peculiaridad pedagógica que hace visible la infancia y sus potencialidades, pero, al mismo tiempo, orienta para el futuro de los Servicios y compromete a toda la ciudadanía en un aumento de calidad de las relaciones y de la vida ciudadana.” (Lozzelli, 2010, p. 60)

1.3 Inclusió, educació inclusiva i escola inclusiva

Ara fa 24 anys, l'any 1994 es va fer el primer avenç mundial formal de cara a pensar en una escola per a Tots i Totes. Es va redactar i aprovar la *Declaración de Salamanca* (UNESCO, 1994) a la Conferència Mundial sobre Necessitats Educatives Especials. La declaració reflecteix el compromís amb la prestació d'una escola per a tothom, *independentment de les seves condicions físiques, intel·lectuals, socials, emocionals i lingüístiques o altres.* (UNESCO, 1994, p. 6). El document planteja un gran repte per a totes les escoles i afirma que cada vegada més existeixen alumnes amb Necessitats Educatives Especials. Quan parla de 'Necessitats Educatives Especials' *se refiere a todos los niños y jóvenes cuyas necesidades se derivan de su capacidad o sus dificultades de aprendizaje* (UNESCO, 1994, p. 6). Així doncs, explica que molts infants experimenten dificultats d'aprenentatge en algun moment de l'escolarització i que hauran de ser les escoles que garanteixin amb èxit una educació per Tots i Totes. A més, parla d'escola integradora, el principal repte de la qual és desenvolupar una pedagogia pel nen i la nena, és a dir, una pedagogia pensada en els infants i no en l'adult. En aquest cas s'hauran de tenir en compte les particularitats de

cada nen i nena per tal de garantir una bona educació per ells i elles. Per acabar, la *Declaración de Salamanca* afegeix:

“El mérito de estas escuelas no es sólo que sean capaces de dar una educación de calidad a todos los niños; con su creación se da un paso muy importante para intentar cambiar las actitudes de discriminación crear comunidades que acojan a todos y sociedades integradoras.” (UNESCO, 1994, p. 6)

Amb aquest paràgraf, entenem que no és suficient la creació d'escoles per a tothom, sinó que també és necessària la creació de societats per a tothom. L'índex per la inclusió, la guia referent del meu treball de recerca, parla de principis bàsics per a la millora de l'educació i la societat:

“Está vinculado a la participación democrática dentro y fuera de la educación. [...] Tiene que ver con la coherencia en las actividades de mejora o innovación que habitualmente se llevan a cabo en los centros escolares bajo una variedad de iniciativas, para que converjan en la tarea de fomentar el aprendizaje y la participación de todo el mundo: los estudiantes y sus familias, el personal, el equipo directivo, y otros miembros de la comunidad.” (Booth i Ainscow, 2015, p. 24)

1.3.1 Desenvolupament dels conceptes

Fa temps que es discuteix sobre com hauria de ser el sistema educatiu que engloba a tothom, canviant el terme d'escola integradora pel d'escola inclusiva. Durant anys s'han posat de manifest moltes maneres diferents d'entendre el concepte d'escola inclusiva, així com diverses polítiques i estratègies, encara que en molts casos aquest concepte estava estretament lligat amb la discapacitat i les necessitats educatives especials (a partir d'ara NEE), que per tant, suposa la integració dels nens i nenes a les escoles comunes. Cal dir que “educació inclusiva” és un concepte en permanent evolució i que se'n fan varies interpretacions, però segons la UNESCO (2005), l'**educació inclusiva** es pot entendre com un procés que permet abordar i respondre la diversitat de les necessitats de cada un dels nens i nenes a través d'una major participació en l'aprenentatge, les activitats culturals i comunitàries i reduir l'exclusió dins i fora del sistema educatiu. Això implica modificacions de contingut, enfocaments, estructures i estratègies fonamentades en una mirada comuna que aculli a tots els infants en edat escolar. L'objectiu és crear sistemes educatius inclusius que lluitin per

combatre les actituds discriminatòries i per donar respostes apropiades a les diferents necessitats d'aprenentatge en entorns formals i no formals de l'educació. . El professor Gerardo Echeita ho expressa així:

“[...] *La inclusión no es lugar, sino sobre todo una actitud y un valor que debe iluminar políticas y prácticas que den cobertura a un derecho tan fundamental como olvidado para muchos excluidos del planeta -el derecho a una educación de calidad-, y a unas prácticas escolares en las que debe primar la necesidad de aprender en el marco de una cultura escolar de aceptación y respeto por las diferencias.*” (Echeita, 2006, p.76)

Això em porta a parlar del concepte **d'inclusió**, un concepte molt ampli que moltes vegades s'ha associat només a les NEE. Per contra, Echeita i Ainscow (2010) parlen d'altres situacions de desigualtat i exclusió com les de gènere, ètnia, llengua i estatus social. Molts no se senten identificats quan es parla d'inclusió, quan cada persona és única i diferents de les altres. Per aquest motiu, s'haurà de tenir en compte també totes aquestes situacions a l'hora de vetllar per una inclusió real de tot l'alumnat. L'educació té molta influència i repercussió sobre la societat, és un mitjà molt important pel qual es pot transformar la societat; és per això que té el deure de vetllar per la no exclusió de totes les persones. Per aquest motiu, són necessàries les **escoles inclusives**, aquelles que facilitin l'accés als centres educatius, la participació i l'èxit de tot l'alumnat. La UNESCO fa un plantejament a escala mundial de com han de ser les escoles arreu del món (1995, citat a Pujolàs; Lago; Riera; Pedragosa i Soldevila, 2006):

- S'entén que totes les característiques humanes són normals i que l'aprenentatge s'ha d'adaptar a les necessitats de cada nen i nena, per tant, que no són els nens i nenes que s'han d'adaptar a supòsits predeterminats pel que fa al ritme i la naturalesa del procés educatiu.
- El terme *necessitats educatives especials* es refereix a tots els infants i joves les necessitats dels quals es deriven de la seva capacitat o les seves dificultats d'aprenentatge. També a tots els altres que experimenten dificultats d'aprenentatge i que per tant, tenen necessitats educatives especials en algun moment de la seva escolarització.

- Els centres educatius han d'acollir a tots els nens i nenes, deixant de banda tot tipus de condició física, intel·lectual, social, emocional o lingüística, entre d'altres.
- Per tant, els centres educatius han de trobar la manera d'educar amb èxit tots els nens i nenes, fins i tot aquells amb discapacitats greus.
- Incloure tots els infants dins l'aula ordinària tenint en compte una pedagogia centrada en l'infant, la qual serà positiva per tots els alumnes i, consegüentment, per a tota la societat.

Els autors ara esmentats consideren que es pot parlar d'escoles inclusives quan aquestes acullen dins d'una mateixa escola i aula, independentment de les característiques de cadascú, per raons ètiques i psicopedagògiques. I parlen d'educació social quan no s'exclou ni es discrimina a ningú, per raons de discapacitat o cultura, en les institucions d'oci, en les empreses, en les residències, i en qualsevol servei o espai de la comunitat.

Per últim, vull deixar clar que tindrè en compte els aspectes esmentats anteriorment a l'hora de valorar la inclusió en l'àmbit social i escolar, ja que per mi defineixen el concepte d'inclusió. Les *pràctiques educatives* és el que passa a l'aula, un espai on es concreta i desenvolupa el procés d'ensenyament-aprenentatge i on podré observar les decisions pedagògiques de la mestra a cada sessió.

1.4 La filosofia pedagògica de Pistoia

En aquest apartat parlaré de com entenen l'educació a Pistoia des de diversos nivells; l'organització de la comunitat i els serveis educatius, el dia a dia de les escoles, l'organització dels espais i la tria dels materials, el rol de l'adult i la relació amb les famílies i la comunitat. Per realitzar la definició dels conceptes he hagut de buscar informació i documentar-me sobre Pistoia i els seus serveis educatius. Vaig voler tenir una idea clara sobre com gestionen la ciutat envers els infants, per tal que després pogués observar la pràctica i valorar quins aspectes són més positius i quins menys respecte a la inclusió.

Abans, però, vull parlar sobre la concepció que tenen de la infància perquè influeix directament sobre el projecte educatiu de Pistoia.

1.4.1 Concepte d'infància

Totes les persones que formen part del projecte d'educació de la ciutat de Pistoia tenen molt clar quina concepció tenen de la infància, és a dir, què pensen sobre els més petits i petites. Però, crec que és oportú fer una pinzellada de la concepció de la infància al llarg dels anys.

Els infants no han estat sempre considerats com a persones que tenen unes necessitats, uns drets i uns deures, sinó tot el contrari. Depenent de l'etapa evolutiva en la qual es trobava la societat, les concepcions sobre la infància han anat canviant. Així doncs, els nens i nenes han passat per una educació liberal, de família i carrer on no es tenia en compte l'educació com l'entenem ara, també com a persones que s'havien d'educar i reformar, és a dir, que els adults eren qui tenien el poder i el coneixement, també han sigut mà d'obra barata durant la revolució industrial i no va ser fins al principi del segle XX que van aparèixer les primeres lleis que protegien els infants, ja que eren considerats com a subjectes de protecció moral i material. Un dels passos més gran dins la concepció de la infantesa va arribar amb la Declaració de Ginebra:

“Janusz Korzak i Englantyna Jebb van ser els precursors dels reconeixement dels drets dels infants i de les normatives que avui regulen la protecció dels infants als diferents països. Tots dos personatges van iniciar el camí que va de la necessitat del reconeixement d'uns drets específics pels infants a la seva concreció en un document, la *Declaració de Ginebra* (1924) que va evolucionar fins a convertir-se en la *Declaració dels drets dels infants* (1959) i que més tard va culminar amb el reconeixement efectiu d'aquests drets, internacionalment, amb l'aprovació de la *Convenció sobre els Drets dels nens i les nenes* el 1989.” (Xtec.cat, p. 11)

“Amnistia internacional” de Catalunya ha definit de manera resumida i clara els drets dels infants que es reconeixen a la *Convenció sobre els Drets dels nens i les nenes*:

1. Dret a la igualtat, sense distinció de raça, religió o nacionalitat.
2. Dret a una protecció especial que assegurui un creixement mental i social sa i lliure.

3. Dret a un nom i a una nacionalitat.
4. Dret a una alimentació, habitatge i atenció mèdica adequats.
5. Dret a una educació i atenció especials per als infants físicament o mentalment disminuïts.
6. Dret a comprensió i afecte per part de les famílies i de la societat.
7. Dret a l'educació gratuïta. Dret a divertir-se i a jugar.
8. Dret a atenció i ajuda preferents en cas de perill.
9. Dret a protecció contra l'abandonament i l'explotació en el treball.
10. Dret a rebre una educació que fomenti la solidaritat, l'amistat i la justícia entre tothom.

Per entendre la pedagogia dels serveis educatius de Pistoia cal parlar de la concepció que tenen sobre la infància, ja que va totalment lligada al projecte educatiu que porten a terme. Així ho expressa Sonia Lozzelli:

“Hay un pensamiento que sostiene el proyecto de los Servicios Educativos para la infancia de Pistoia, un pensamiento que hace referencia a la imagen del niño como sujeto activo, capaz de interactuar en primera persona con la realidad que lo rodea, que desea saber y conocer, porque quiere descubrir el mundo en primera persona y darle su interpretación.” (Lozzelli, 2010, p. 58)

Lozzelli (2010) explica que arran d'aquest pensament establert a partir d'investigacions psicopedagògiques s'han creat a Pistoia noves modalitats d'ensenyament-aprenentatge en les quals es té en compte l'autonomia i les competències dels més menuts. A més, han adoptat idees de les concepcions piagetianes i les teories del constructivisme de Bruner i de Vygotsky per treballar sobre la dimensió cooperativa del pensament infantil.

Anna Galardini en l'entrevista ja esmentada amb Maite Pujol, explica que és vital partir de la identitat de cada infant reconeixent les seves característiques, les seves particularitats i el context familiar i social. L'acollida és l'estratègia clau per valorar la identitat i la història dels nens i nenes, i així poder construir espais que puguin sentir seus, on cada infant es desenvolupi i s'estimuli activament. Galardini entén els serveis educatius com espais de vida en comú els quals fomenten el sentit de pertinença en el grup i s'hi desenvolupen experiències que afavoreixen a la maduració social i cognitiva dels infants. Això no seria possible sense el desenvolupament de pràctiques d'observació i d'escolta per part dels mestres i les mestres, a més de donar suport a la

capacitat per aprendre que té cada infant. Entenen per aprenentatge la capacitat dels i les mestres per induir als infants la capacitat de fascinar-se, conèixer, encuriosir-se i organitzar les seves accions. Per aquest motiu, Galardini declara que l'aprenentatge no és quelcom que va de l'adult al nen, sinó que és el nen i nena que ho construeix a partir de la interacció amb el món que l'envolta.

1.4.2 El projecte educatiu de la comunitat de Pistoia

Quan es parla del projecte educatiu de Pistoia cal tenir en compte que tot està relacionat i els conceptes van lligats. Jo, però, el desenvoluparé a partir de subapartats per tal de fer més comprensible i evident la teoria del projecte educatiu. Abans, però, cal remarcar que la ideologia pedagògica de les escoles comunals de Pistoia no fa referència a cap autor en concret, és més, agafa diverses idees de diferents autors com Bruner, Winnicot, Piaget, Dewey, etc. Per tant, val a dir que és una ideologia pedagògica amb identitat pròpia que té en compte idees claus de diferents autors però que contínuament s'autoavalua per millorar.

Organització dels serveis educatius per a la infància

A l'inici del marc teòric parlo sobre la història de Pistoia i dels serveis educatius que ofereixen, per tant, en aquest subapartat parlaré de què defineix l'organització dels serveis educatius de la comunitat.

A tots els serveis educatius que ofereix la comunitat de Pistoia els defineixen conceptes com el diàleg, la innovació i la reflexió pedagògica. Es caracteritzen per dur a terme una construcció permanent del projecte educatiu, on mai paren de reflexionar sobre el que estan fent i sempre donen veu a la comunitat, les famílies i els infants. En els diversos serveis s'hi poden reconèixer aspectes en comú relacionats amb els valors i les maneres de fer i pensar, encara que després cada servei es gestioni i es personalitzi segons les peticions de les famílies i els infants. D'aquesta manera aconsegueixen crear una línia comuna la qual segueixen i un sentiment de pertinença i de proximitat entre la comunitat, els serveis, les famílies i els infants:

“Il piacere di pensare, d'interrogarsi, di esplorare nuove strade, di confrontarsi sono fondamentali e necessari per bambini e adulti. Necessari per bambini, per custodire lo spazio della sorpresa, dell'invenzione e creatività. Indispensabili per gli

adulti, per togliere la banalità dal quotidiano, non farsi stordire dalla noia di un'attività professionale ripetitiva, ma risvegliarsi ogni volta alla bellezza e al piacere del proprio lavoro, renderlo nuovo, dargli anima.” (Musatti, Giovannini, Picchio, Mayer i Di Giandomenico, 2018, p. 29)

Relació escoles-família-comunitat

D'aquest apartat també en parlo a l'inici del marc teòric, així doncs, aquí deixaré clar quina és la directa relació del projecte educatiu i els serveis educatius, les famílies i la comunitat.

La primera voluntat de Pistoia és crear un projecte educatiu arrelat a la comunitat amb l'objectiu de transmetre un sentiment de pertinença i identitat als infants. El diàleg amb les famílies ha sigut fonamental per poder aconseguir l'objectiu que es proposaven, així doncs, la comunicació entre l'escola, les famílies i la comunitat és la base per construir el projecte educatiu de Pistoia. Pretenen que els infants creixin dins de relacions positives entre aquests agents, a més de vetllar per una “città dei bambini” mitjançant l'aproximació dels infants a la ciutat, a la seva cultura i a la seva història a partir de diversos projectes. Es tracta de millorar la qualitat dels serveis fent visible el que és natural i petit que passem per alt i donar valor a les necessitats dels nens i nenes a través del compromís de la comunitat i les famílies. Des dels serveis educatius creuen que, per a les famílies, viure en un lloc on hi ha xarxes de comunicació i relació és garantia de benestar. Així doncs, els serveis educatius vetllen pel diàleg i la participació de totes les parts, sense ser imposada, i busquen temps i espais de trobada on les famílies, el professorat i els infants puguin estar junts. Existeix la voluntat d'incloure a totes les famílies i infants independentment de les particularitats, ja que,

“costruire rapporti di fiducia con queste famiglie significa essere capaci di realizzare una comunicazione efficace, tale da favorire legami e da garantire il protagonismo e l'appartenenza di tutti a un percorso comune che si avvale di storie e di risorse differenti e perciò ricche.” (Pujol, Galardini, 2010, p. 77)

La participació és l'evidència d'un context que sap generar diàleg, escolta, acolliment, interdependència entre tots els agents i entusiasme de qui participa en la vitalitat d'aquest context. Així doncs, a Pistoia existeixen dos recursos per fer factible això:

- *Il comitato di gestione* → és l'organisme de gestió social present a cada servei educatiu, és a dir, cada servei educatiu té el seu propi *comitato di gestione*. Està format pels representants de les famílies i el professorat, a través del qual s'organitza la participació de les famílies al projecte d'educació dels infants. Aquest és important per la vida de les institucions, ja que dóna força i visibilitat a la idea principal de la vida educativa: L'escola bressol i l'escola infantil com a espais de participació i intercanvi, l'educació com un procés continu d'escolta i diàleg entre mestres i col·laboradores, infants i famílies.
- *Associazione albero giallo – Amici dei servizi e delle scuole di Pistoia* → és l'organisme que neix gràcies a la voluntat de pares, mares, avis, àvies i exmestres que participen de manera voluntària en un projecte dedicat a promoure i organitzar esdeveniments i diferents ocasions a favor de tots els serveis educatius de Pistoia. Participen de manera activa per donar valor als serveis educatius i ho fan de manera autònoma però sempre sota el suport del "Servizio Educazione di Pistoia". Aquest organisme opera regulat per un estatut i un consell directiu que avalua les propostes que fan.

A més, en el dia a dia de les escoles, des dels diversos serveis proposen diferents tasques petites i concretes per realitzar conjuntament, les quals són informals i flexibles per tal d'encaixar a totes les modalitats de famílies. També es realitzen propostes que impliquen a la ciutat, com per exemple propostes com "favole a colazione" o "serata dei racconti". D'aquesta manera és com Pistoia entén la qualitat dels serveis i afavoreix el sentiment de pertinença de totes les persones que en formen part. Al llibre *Stare insieme, crescere insieme* que han redactat diverses autores aquest any passat 2018, també es parla de les diferents maneres de relacionar-se que han tingut amb les famílies durant els anys i expliquen que ha estat un recorregut de millores constants que encara continua. Al llibre es descriuen diverses formes que tenen de relacionar-se, algunes més íntimes i sentimentals com parlar del perquè del nom dels seus fills i filles, d'altres més grupals com organitzar activitats o xerrades i d'altres més de comunitat com organitzar passejades per la ciutat amb les mestres, les famílies i els infants, entre d'altres. A més a més, s'han dut a terme projectes per mantenir la participació de les famílies en la vida pública de la ciutat a favor dels serveis educatius, així doncs, han fet varies formacions de ciutadania que a través de "taules rodones" han unit mestres, famílies i ciutat per treballar a favor d'un projecte de comunitat. En aquest mateix llibre, també donen èmfasi a la gran oportunitat que els ha brindat la presència d'infants immigrants als

serveis educatius, argumentant que, aquest fet els ha fet reflexionar, trobar respostes i enriquir el projecte educatiu. En aquesta línia, s'ha dut a terme el projecte de formació lingüística i d'intercanvi d'experiències anomenat "In dialogo con i servizi educativi e la città" dirigit a les famílies d'altres cultures amb la finalitat d'oferir coneixements de la llengua italiana i la ciutat.

El document de "Famiglie, Bambini, Servizi educativi e la Città: l'esperienza di Pistoia nel contesto italiano"¹ resumeix així la relació entre escola, famílies i ciutat:

"E' così che la scuola diventa un luogo dove si superano i confini tra chi offre e chi riceve un servizio, tra chi educa ed è educato, per condividere responsabilità, per costruire alleanze forti e positive. Sono luoghi anche che rinsaldano i legami sociali, luoghi dove i membri adulti di una comunità sono stati capaci di stabilire relazioni autentiche di collaborazione e di impegno a favore dei bambini."

El rol de l'adult

El paper que desenvolupa l'adult en contacte amb els nens i nenes és molt important, ja que dependrà d'aquest o aquesta donar resposta a les necessitats i característiques de cada infant. Per aquest motiu, des de Pistoia creuen oportú fer formacions regularment per tal que els professionals de l'educació siguin competents a l'hora d'exercir la seva feina, enriqueixin les iniciatives i propostes que presenten als infants i adquireixin capacitats per relacionar-se i acollir a les diverses famílies i els seus infants, siguin quines siguin les seves particularitats. A més, també donen valor a com se senten els professionals i se'ls brinda ajuda psicològica i professional. Per aquest motiu és bàsica la comunicació i l'ajuda entre els adults. D'una banda, Anna Galardini ho defineix així:

"È cruciale sostenere il lavoro delle insegnanti, aiutare la loro azione quotidiana, la messa a punto di strategie nuove o rinnovate che possano favorire la comunicazione, la costruzione di forme di dialogo che consentano partecipazione e condivisione del progetto educativo." (Pujol, Galardini, 2010, p. 76)

---

¹ Document proporcionat per la coordinadora de les pràctiques de Pistoia aquest any 2019. És un document elaborat per ella per tal de presentar els diferents serveis educatius de la ciutat de Pistoia i el seu projecte educatiu.

D'altra banda, Donatella Giovannini afirma que:

“La formación de profesionales competentes y bien formadas, educadoras que amen su trabajo, capaces de entusiasmarse y divertirse con los niños, con inquietudes culturales y ganas de asumir compromisos frente a la sociedad, exige que sientan que forman parte de unas tramas sociales y culturales más amplias, de una red, de las otras comunidades que las rodean.” (Giovannini, 2010, p. 66)

És fonamental que, prèviament, la persona educadora dediqui temps a conèixer els infants a través de la documentació, l'observació i l'escolta. Segons Anna Galardini, les mestres han de ser capaços d'escoltar, ser pròxims i expressar les potencialitats de cada infant. Per fer-ho, explica que els i les educadores han de donar una atenció personalitzada a cada infant; cridant pel nom, mirant als ulls, tocant la mà o el cap, donar missatges de gratitud per la seva presència, entre d'altres. Només així es podran crear vincles de confiança amb els infants, fet que ajudarà en el seu desenvolupament cognitiu i social. Anna Galardini i Donatella Giovannini consideren que aquest fet també suposarà una millora de les propostes i dinàmiques presentades als nens i nenes, ja que es podran concretar més i no es caurà en la temptació de realitzar sempre el mateix. A més, expliquen que la implicació dels i les mestres a l'aula amb les accions dels infants, que això significa formar part del seu joc i les seves verbalitzacions, fomenta la curiositat, les percepcions i les emocions d'aquests. És important també, a més d'implicar-se en la creació d'espais, materials i activitats que afavoreixin la maduració dels infants, que les intervencions verbals dels adults siguin oportunes i riques, és a dir, quan aquests intervinguin o verbalitzin les accions dels infants cal que ho facin amb un llenguatge ric, cuidat, precís i detallat, ja que són la base de les relacions personals en la vida quotidiana de les escoles (Bernal i Vila, 2010; Pujol i Galardini, 2010). Anna Galardini afirma que els adults són models de comportament pels infants i que per tant, causen una forta influència sobre els infants. Parla de formació més indirecta que directe, és a dir, que com actuen els adults i la seva manera de fer és igual o més important perquè causa un impacte contundent sobre els infants. Així doncs, cal que els adults es facin càrrec de les seves actituds; si l'adult és generós, amigable, comprensiu, empàtic, respectuós, divertit, etc., l'impacte sobre els nens i nenes serà positiu.

El document de “Famiglie, Bambini, Servizi educativi e la Città: l'esperienza di Pistoia nel contesto italiano” assenyala que el perfil de la gent que treballa dins els serveis educatius hauria de tenir una professionalitat ampla i integrada a la cura,

l'aprenentatge, la pedagogia i les funcions socials. Per tant, es pot dir que un professional de l'educació haurà de tenir algunes aptituds o capacitats concretes: habilitats socials i de cura, una formació constant i la capacitat de dialogar, reflexionar i ser flexible.

El dia a dia de les escoles

La gestió del dia a dia de les escoles dependrà de les particularitats de cadascuna, les característiques dels infants i les edats. Així i tot, existeixen algunes idees que comparteixen tots els serveis, ja que els serveis educatius per a la infància són espais on els infants i passen moltes hores al dia i per aquest motiu, són espais que es caracteritzen per una quotidianitat plena de rutines, maneres d'estar conjuntament, regles i rituals, relacions i rituals. Però, cal construir un pensament pedagògic conscient al voltant d'aquesta quotidianitat, per tal que en aquests moments de referència els infants puguin construir esquemes de coneixement, desenvolupar la seva identitat i reconèixer la seva capacitat d'estar i viure en aquell lloc. Anna Galardini parla de la importància de respectar els ritmes dels infants, fent al matí dinàmiques més actives i a la tarda més lentes, de garantir la seva autonomia a partir d'espais i dinàmiques ja programades, de fomentar la socialització entre els menuts, tenir en compte espais per garantir intimitat quan ho necessitin i de tenir cura dels moments més quotidians com poden ser els àpats.

“La vita dei bambini è modellata sui tempi e sui ritmi del quotidiano. In particolare, per i bambini piccoli le pratiche quotidiane di cura, come il pasto, il sonno, la pulizia, ma anche le attività di gioco, sono il contesto all'interno del quale avviene la loro crescita e si formano le loro conoscenze e competenze sociali.” (Galardini, 2018, p. 75)

A més, posa el focus en compartir amb els companys mitjançant petits grups i treballar de manera cooperativa, ja que afavoreix la realització d'experiències fonamentals pel desenvolupament evolutiu de l'infant. El fet que tinguin la possibilitat de confrontar-se amb altres companys i amb altres punts de vista implica la comprensió, la cooperació i la creació de vincles afectius i d'amistat que potencien la capacitat de socialització. A més, argumenta que el treball cooperatiu en petits grups de fins a 8 infants fomenta la creació de propostes cognitives diverses que poden donar respostes més específiques als nens i nenes. Cal, també, que es fomenti l'estabilitat del grup, la continuïtat dels projectes i les diverses modalitats de fer i de representar (gràfica, verbal, mímica-

expressiva) perquè la reflexió dels infants impliqui diferents canals i la interiorització dels coneixements sigui millor, a més d'oferir varietat en els registres. Anna Galardini defineix el treball en petits grups de la següent manera:

“La vita della collettività diventa, allora, una vita fortemente carica di saperi, di conoscenze, di usi, di regole: una rete armonica di relazioni tra grandi e piccini che si profila con un'altra qualità cognitiva e affettiva dei processi di socialità, perché lo stare insieme tra adulti e bambini è fortemente denotato da una dimensione ricca e armoniosa, dotata di senso, in grado di dare un significato alle pratiche di tutti i giorni.”
(Galardini, 2011, p. 103)

Sobre com veuen la presència d'infants amb discapacitat en els serveis educatius de Pistoia, Anna Galardini destaca que la presència d'aquests infants a l'escola implica establir estratègies particulars i individualitzades però, també representa una experiència important pels altres infants, una oportunitat per sol·licitar actituds d'acollida i de valorització per ambdues parts. En aquests casos, l'escola entén el procés pel qual passa la família i els pot servir de suport. És necessària la comunicació del context a les altres famílies per tal de crear un clima d'harmonia i aproximament. A més, cal que totes les parts s'impliquin en l'acompanyament de l'infant, que ha de ser continu, en l'intercanvi de les competències, en la valoració i acceptació per allò que és i fomentar accions comunes per la seva socialització i el seu benestar. Anna Galardini afirma que el que ha de prevaler a l'escola és l'infant amb discapacitat, una persona amb els mateixos drets que els altres i per això ha de ser acollit, respectat, valorat i ha de poder gaudir de contextos educatius i formatius com i amb els altres. A propòsit d'això, Galardini entén que la diversitat en l'educació s'ha d'assumir com el reconeixement i la riquesa de les particularitats i l'originalitat de cadascú. També aposta perquè l'escola posi tots els esforços a promoure que els infants trobin l'ambient adequat perquè les seves capacitats es desenvolupin i a la disposició de projectes i activitats inclusives i motivadores, tot pensant en les necessitats que té cada infant per créixer. Tret d'aquestes afirmacions, saben que la cura d'un infant amb discapacitat no és fàcil, per això es formen i tenen ajudes per no caure en situacions típiques que es poden donar de sobreprotecció, d'aïllament o qualsevol altra que no garanteixi el seu desenvolupament evolutiu i benestar. (Pujol, Galardini, 2010).

Per saber com afrontar l'acolliment de l'infant amb discapacitat l'escola fa ús del “Piano Educativo Individualizzato” (PEI), tal com aquí a Catalunya també utilitzem.

Aquest document conté les intervencions i els recorreguts individuals, programats pels agents sanitaris, escolàstics, familiars i socials, que es preocupen de l'infant. Aquest consisteix en un pla de treball amb objectius didàctics i de desenvolupament evolutiu de l'infant, que preveu un itinerari de treball, temps de realització, metodologies, tècniques i moments que s'han de desenvolupar en paral·lel a la programació en la qual l'infant no en forma part. Aquest contempla estratègies que promouen la cooperació i l'organització en petits grups, tot oferint diverses oportunitats a les diverses habilitats. Galardini defineix el PEI de la següent manera:

“Il PEI è un documento che esprime una forte valenza pedagogica, perché permette di progettare realmente l'integrazione in quanto contiene tutto ciò che il bambino con diversa abilità può eseguire con e come i compagni di classe, ciò che può fare con loro, ciò che deve portare avanti eventualmente da solo, perché corrisponde a una sua necessità fondamentale di crescita, ciò che i compagni possono fare per lavorare con e per lui.” (Pujol, Galardini, 2010, p. 85)

Organització dels espais i la tria dels materials

Quan es parla de l'organització dels espais i la tria dels materials es parla de la qualitat dels serveis que ofereixen, ja que aquests estan pensats per garantir el benestar i el desenvolupament de tots els infants. Es parla de “Pedagogia del buon gusto”, ja que tenen la creença que un espai agradable i bonic afavoreix que les persones hi vulguin estar i que per tant, beneficia el fet de relacionar-se i el desig d'explorar. A Pistoia donen valor a tots els espais de l'escola, ja que pensen que tota l'escola és un lloc de vida i d'aprenentatge. Els espais i els materials formen part de la intervenció educativa, determinen la manera com es socialitzen entre iguals i amb l'adult, i també com aprenen els infants. El document de “Famiglie, Bambini, Servizi educativi e la Città: l'esperienza di Pistoia nel contesto italiano” explica que:

“Abbiamo tenuto conto del legame che c'è tra organizzazione degli spazi e qualità dell'apprendimento, nel senso che i bambini per apprendere hanno bisogno di un contesto che favorisca la curiosità, l'esplorazione, che sostenga la motivazione e la conoscenza.”

A més, diu que cada escola està organitzada d'una manera previsible i accessible pels infants, amb una qualitat i quantitat de materials atractius que fomenten l'exploració, la curiositat i el joc. Galardini argumenta que “un'organizzazione degli spazi priva di

identità e povera di materiali genera nei bambini comportamenti disorganizzati e frammentati". (Galardini, 2012). Els materials poden ser naturals o artificials, per manipular, per transformar, que donin joc a la cooperació i també que afavoreixin el desenvolupament de tots els sentits. A través de tots aquests materials els infants són estimulats de manera activa i tenen l'oportunitat de conèixer el món que els envolta, ja que permeten interaccionar-hi de diverses maneres, ajudant així, a potenciar les capacitats de cada infant.

És imprescindible parlar de la importància de la **documentació** en els espais de les escoles de Pistoia, ja que va totalment lligat a l'organització dels espais i a una idea clau que ja n'he parlat anteriorment; la idea de pertinença al grup. La pràctica de la documentació pedagògica ha esdevingut un rol central i un element de qualitat dels i les mestres, els i les quals han consolidat l'hàbit d'utilitzar imatges, paraules, dibuixos i treballs dels infants per explicar la vida que han viscut tant els grans com els petits en els serveis educatius. Documentar és part dels processos educatius, de ser dins de l'escola, de garantir als infants una memòria de les seves experiències, de fer participants a les famílies de la vida dels seus fills i filles i construir una identitat del servei educatiu (Musatti, Giovannini, Picchio, Mayer i Di Giandomenico, 2018). Així mateix, i tornant a Galardini,

"un ambiente anonimo, non personalizzato, privo di quel colore e di quella familiarità che fa del nido un ambiente di vita vera non consente di appropriarsi di un gioco o di un luogo e di sentirsi parte di un gruppo." (Galardini, 2012, p. 93)

Per aquest motiu donen molta èmfasi a la documentació en els espais de l'escola, per tal que els infants se sentin participants en la vida de l'escola i es valori la seva identitat. Això significa que les parets de les escoles parlen i expliquen experiències viscudes amb els infants, memòries de projectes, de relacions i lligams. També parlen de la intel·ligència dels infants i la seva capacitat d'aprenentatge, de la curiositat i les competències cooperatives. D'una banda, fent això diuen als infants que allò que ells fan és important per l'equip de mestres i l'escola i també els ajuden a construir records, donar sentit a allò que fan i construir la seva pròpia història i identitat. D'altra banda, documentar fomenta que els espais siguin transparents, llegibles, familiars i més oberts al diàleg.

2. Metodologia

A continuació, es desenvolupa la metodologia utilitzada a la investigació, és a dir, la manera en com s'ha anat desenvolupant aquest treball. En primer lloc, veiem la pregunta de recerca i els objectius marcats a l'inici de la recerca per contextualitzar la recerca. En segon lloc, el paradigma, el qual és l'interpretatiu i les dades les quals són qualitatives. En tercer lloc, el mètode que és el referent a l'estudi de cas i, per últim, considero els instruments de recollida de dades.

2.1 Pregunta de la investigació i objectius

La recerca parteix de la següent pregunta: "Quins aspectes contempla el projecte educatiu de les escoles comunals de Pistoia? Aquests aspectes fomenten la inclusió i l'atenció a la diversitat?".

Per tant, es plantegen els següents objectius:

1. Analitzar documents que em permetin conèixer el projecte educatiu de Pistoia.
2. Observar i conèixer la situació actual de les escoles comunals de Pistoia.
3. Analitzar i descriure els aspectes que afavoreixen la inclusió i l'atenció a la diversitat dels serveis educatius comunals de Pistoia.

Després d'haver realitzat una recerca teòrica que pretén contextualitzar el projecte educatiu de la ciutat de Pistoia, així com les diverses concepcions pedagògiques en relació al concepte d'infant, l'organització dels serveis educatius, la relació família – escoles – comunitat, el rol de l'adult, el dia a dia de les escoles, l'organització de l'espai i la tria dels materials i la documentació, es pretén iniciar una investigació per tal de donar resposta a la pregunta plantejada a l'inici del treball. El focus d'anàlisi en aquesta investigació és l'organització del dia a dia d'aquests serveis educatius comunals com a promotors d'una educació inclusiva. Així doncs, a través de diverses tècniques de recollida de dades vull evidenciar i corroborar si la realitat educativa té coherència amb la fonamentació teòrica que s'ha cercat sobre el model educatiu d'escola pistoiès. A continuació, exposaré quins són els objectius d'aquesta

investigació, com també el paradigma i el disseny d'una metodologia que té com a finalitat donar resposta a aquests objectius.

2.2 Objectius específics de la investigació

- Observar com és l'organització dels serveis educatius comunals i valorar si permeten parlar de serveis educatius inclusius.
- Observar, descriure i analitzar com és la relació família – escola – comunitat.
- Observar i descriure com és el rol de l'adult a través de les seves accions i valorar si afavoreixen o no la inclusió i l'atenció a la diversitat de totes les persones.
- Observar i analitzar les rutines i els ritmes del dia a dia de les escoles i valorar si permeten incloure i atendre a totes les persones.
- Observar, descriure i analitzar com és l'organització dels espais i la tria del material.
- Conèixer la finalitat i l'elaboració de la documentació de les escoles i analitzar l'impacte que té.
- Analitzar i relacionar els ítems d'observació amb la inclusió i l'atenció a la diversitat.
- Elaborar unes conclusions que donin resposta a la pregunta principal del treball.

2.3 Paradigma i mètode de la investigació

La recerca que teniu en mans se situa dins del paradigma interpretatiu, el qual la seva finalitat és observar i comprendre una realitat dinàmica i múltiple per després poder fer-ne una interpretació. En el meu cas, identificar aspectes de la proposta pedagògica de les escoles comunals de Pistoia que fomentin més o menys la inclusió i l'atenció a la diversitat. Les dades que tractaré i les quals s'adeqüen més a la meva investigació són les anomenades qualitatives, que tal com diu Bisquerra, aquestes busquen entrar en un context i definir la seva naturalesa i la seva realitat. Així doncs, parteixo del mètode d'investigació d'estudi de casos, que segons Robert Stake és l'estudi de la

particularitat i la complexitat d'un cas per tal de conèixer i comprendre la seva activitat en circumstàncies concretes. En aquest treball, el cas que analitzo és el conjunt del sistema educatiu comunal de Pistoia. (Bisquerra, 2012; Stake, 1998).

2.4 Característiques de la recerca

Per tal de contextualitzar aquest treball final de grau, a continuació els faré una breu descripció de les característiques de la recerca, fonamentalment qualitativa que pretén obtenir nous coneixements provinents de les diverses accions humanes, en el meu cas, les accions que duen a terme des de l'àmbit de l'educació comunal de Pistoia. Es tracta de dur-la a terme de manera longitudinal, que significa fer l'observació i l'estudi durant diferents moments i amb diferents subjectes. En el meu cas, he fet la recerca sobre les diverses escoles comunals que vaig poder veure durant els tres mesos de pràctiques a Pistoia, amb l'objectiu de descriure tots aquells moments i aspectes claus que són importants pel tema del treball; la inclusió i l'atenció a la diversitat. És clar que parlem d'una investigació d'estudi de casos, que vol dir que s'observa i estudia una situació real i natural, en el meu cas, situacions diàries d'escoles, aules i espais educatius. Per últim, destacar que aquesta recerca és una investigació ideogràfica orientada al descobriment, ja que té com a intenció crear coneixement i donar èmfasi a les particularitats del context observat.

En termes concrets, aquesta recerca desenvolupada a la ciutat de Pistoia està basada en l'estada a diversos serveis educatius comunals com també en la visita a espais educatius i culturals. La llargada de l'estada ha sigut de tres mesos en els quals les estades es van distribuir de la següent manera en les següents escoles i serveis:

- Del 15 de gener al 15 de febrer a la *Scuola dell'Infanzia Bruno Ciari*.
- Del 18 de febrer al 15 de març a la *Scuola dell'Infanzia Parco Drago*.
- Del 18 al 29 de març a l'*Asilo Nido Il Sole*.
- El 13 de març visita a *Lo Spazio Zerosei*.
- L'1, el 3 i el 5 d'abril a la *Scuola dell'Infanzia La Filastrocca*.
- El 2, el 4, el 9 i el 12 d'abril a l'*Areabambini Verde*.
- El 17 de gener, el 12 de febrer, el 28 de febrer, el 12 de març, el 26 de març i el 4 d'abril a les trobades i tallers a l'*Areabambini Rossa*. Sempre es duen a

terme durant la tarda i la majoria es feien només amb les famílies i algunes amb les famílies i els infants.

Cal destacar que el programa inicial de l'estada només preveia la permanència a 4 serveis educatius comunals, però al llarg de l'estada vaig saber d'altres espais que eren del meu interès i desitjava conèixer-los. Va ser gràcies a la flexibilitat i la disponibilitat dels serveis i espais educatius comunals de Pistoia que em van permetre gaudir d'una experiència més àmplia que, des del meu punt de vista, completa notablement la recerca d'aquest treball que posa el focus a la inclusió i l'atenció a la diversitat.

2.5 Instruments i procediments de recollida de dades

Els instruments de recollida de dades utilitzats són l'entrevista, l'observació i l'anàlisi de documents, ja que són els que em permeten donar una resposta a la pregunta de recerca. Seguidament, els hi mostro una taula on sintetitzo els instruments de recollida de dades que he utilitzat i també, amb qui o com els he utilitzat.

Instruments de recollida de dades	
Observació	Portada a terme cada dia durant la jornada d'una escola de la localitat de Pistoia. Vaig anar documentant tot el que ocorria en un diari de camp personal per després poder donar resposta a les dues graelles d'observació que he realitzat modificant una mica les graelles que exposa "l'Índex per la inclusió".
Entrevista	Les dues entrevistes que he fet són de preguntes obertes, realitzades en persona i enregistrant la conversa amb el permís de les entrevistades. Una de les entrevistades és la coordinadora de les pràctiques III i l'altra, la mestra dels alumnes de P5 d'una escola comunal de Pistoia. A l'anàlisi i la discussió de les dades obtingudes referenciaré les entrevistes de la següent manera: (Entrevista 1, coordinadora) i (Entrevista 2, mestra).
Anàlisi de documents	"La Carta dei Servizi Educativi del Comune di Pistoia".

Taula 1: Esquema dels instruments de recollida de dades. Font: Elaboració pròpia.

2.5.1 L'observació

L'observació, segons l'Institut Obert de Catalunya², és l'instrument més adient per la realització de treballs de recerca, ja que permet obtenir informació d'una manera espontània en un escenari social intacte, respectant el transcurs dels fenòmens. El seu objectiu és seguir i descriure moments d'ensenyament-aprenentatge, ja sigui de conductes individuals, com de conductes grupals. Cal que tot allò que s'observa quedi registrat per tal que després es pugui comprovar i analitzar. Ruiz (1996) afirma que l'observació procedeix del nivell no verbal i és captada per la persona que observa mitjançant claus que posteriorment analitza i interpreta, obtenint un coneixement sistemàtic, profund i complet de la realitat observada que la fa diferent pel seu caràcter intencional i sistemàtic.

Per descriure la tècnica de l'observació, l'Institut Obert de Catalunya, explica 5 característiques d'aquesta:

1. Natural i pràctica: convé que l'observació es faci en situacions naturals i espontànies on es portin a terme moments d'ensenyament-aprenentatge. A més, és necessària la utilització de "metodologies senzilles i fiables" combinant l'observació sistemàtica (pautada) i l'observació asistemàtica (menys formal, més espontània).
2. Fiable i objectiva: l'observació ha de ser el més objectiva possible i per tant, el procés d'elaboració ha de ser descriptiu i no interpretatiu. És útil l'ajuda d'una altra mestra o també la gravació en vídeo, però hem de saber que en l'observació sempre existeix un risc de subjectivitat per diversos motius; cansament, falta d'atenció, etc.
3. Adaptativa i flexible: és important tenir en compte que tots els infants són diferents uns dels altres i que, per tant, tenen interessos diferents. Amb això es vol dir que encara que es vulgui observar una activitat concreta, hem de poder ser flexibles i adaptar-nos a les curiositats que tenen els nens i nenes.
4. Finalitats clares i definides: per fer una observació acurada i real cal que es marqui un procés amb la definició dels objectius, la utilització de recursos, les finalitats de l'observació, entre d'altres.

---

² Document proporcionat a l'assignatura de "Seminari del TFG" durant l'any 2018/2019.

5. Continuada i global: cal entendre que l'observació forma part d'un context global on formen part la pràctica docent, els pensaments dels infants, les històries de cadascuna de les persones que participen en l'entorn i les situacions que es volen observar i analitzar. A més, convé tenir en compte la continuïtat del que passant, és a dir, que tot el que observem pot venir d'una experiència viscuda prèviament.

Des de la formació professional que també ens aporta l'Institut Obert de Catalunya, es pot dir que per dur a terme les observacions correctament s'han de tenir en compte diversos aspectes:

- "S'han de delimitar, amb la màxima precisió possible, els comportaments que cal observar". En el meu cas, que faig la menció en "Educació Inclusiva i Atenció a la Diversitat" i en la recerca sobre el projecte educatiu de Pistoia, tindrè en compte aspectes inclusius de les seves pràctiques educatives, he pensat acotar allò que vull observar a partir de "l'Índex de la inclusió".

- "Ha d'incloure tots els àmbits de comportament en relació amb els quals s'han definit els objectius." Per tant, en el meu cas, utilitzaré paràmetres que m'ajudin a identificar aspectes dins l'àmbit inclusiu.

- "Ha d'incloure informacions prou detallades sobre les situacions i activitats d'aprenentatge en les quals es manifestin els comportaments registrats." Per aquest motiu, penso que és important la captació d'aquests moments en fotografies i també, treballar a partir d'ítems concrets acotats prèviament segons els objectius de recerca. Però, sense deixar d'anotar altres aspectes que entrin dins d'aquests ítems perquè també podrien ser útils.

- "S'han de preveure les situacions d'observació a l'aula que han de permetre observar els comportaments observats." En el meu cas, serà molt important la comunicació amb la mestra tutora per anticipar-me una mica amb allò que succeeix a l'escola.

- "S'han de realitzar durant el procés d'aprenentatge, i no únicament al principi o al final. Solament d'aquesta manera serà susceptible de proporcionar informacions sobre l'evolució de l'aprenentatge de l'alumnat." És evident que cal fer observacions durant un període de temps continu i a més a més, en diferents moments del dia perquè així, podrem obtenir informació més precisa i real. El meu objectiu és anotar el que passa cada dia a l'aula i l'escola durant el temps que duren les meves pràctiques a Pistoia.

- “S’ha de materialitzar en un registre que permeti seguir aquesta evolució.” Seria adient que la recerca la seguissin diverses persones, que en el meu cas és el tutor del Treball de Fi de Grau i les mestres de Pistoia. També convindria que la recerca sortís a l’exterior, que qui volgués pogués seguir l’evolució del treball, ja que una de les finalitats i/o requisits d’un treball de recerca és la visualització de la investigació feta al “món”. Per aquest motiu, des de la universitat es penjarà el treball a la xarxa.

Per acabar aquest apartat, parlaré dels dos tipus d’observació i dels diferents models que existeixen segons l’Institut Obert de Catalunya, per tal de recollir les dades d’una manera organitzada:

Tipus d’observació	SISTEMÀTICA	ASISTEMÀTICA
Definició/ descripció	Observació pautaada, la qual determina i organitza el que s’ha d’observar i elabora un sistema d’enregistrament.	Ens ajuda a obtenir informació de moments significatius determinats que ens serveixen per captar situacions no previstes.
Models	<p><u>Diari de classe/camp</u> → permet anotar experiències significatives del dia a dia. Requereix implicació però serà útil per la reflexió.</p> <p><u>Graelles d’observació (pautes d’enregistrament de conductes)</u> → Permeten recollir dades completes sense interrompre el transcurs de la classe però és complicat generalitzar els resultats.</p> <p><u>Escala estimativa</u> → Són llistes de conductes observables en termes qualitius que indiquen en quin nivell l’infant assoleix els ítems proposats (ho fa, no ho fa, ho fa a vegades, etc).</p>	<p>Aquest tipus d’observació no substitueix l’observació sistemàtica (pautada).</p> <p>Per recollir informació d’aquest tipus seria útil <u>portar una llibreta a sobre</u> per fer-hi anotacions quan calgui.</p>

Taula 2: Tipologia d’observacions. Font: Institut Obert de Catalunya.

Pel que fa a la realització de la meua recerca i els instruments de recollida de dades, en aquest cas, intercalo l’observació sistemàtica i l’observació asistemàtica, ja que faig ús d’un diari de camp, unes graelles d’observació i també d’una llibreta on anoto tota mena de moments interessants que m’aporten dades útils per la meua investigació. Aquestes tècniques ajudaran a fer que la recerca sigui més completa i real. A més,

comentar que l'observació directa duta a terme ha estat acompanyada de fotografies dels aspectes més significatius, de manera que m'ha ajudat a conèixer d'una forma més entenedora els contextos en què m'he anat trobant. Per últim, comentar que l'elaboració del diari de camp i la llibreta on he explicat el que anava passant diàriament: moments significatius de la jornada educativa, visites a altres espais educatius, socials i/o culturals, comportaments dels adults i dels infants, entre d'altres, m'ha ajudat a captar matisos concrets de la pràctica educativa que són de qualitat i que moltes vegades passen per alt.

Referent a les graelles d'observació, cal comentar que són d'elaboració pròpia però extretes de "l'índex per a la inclusió", és a dir, a partir de les seves guies i exemples he modificat el contingut de les graelles segons el que m'interessava observar a la meva investigació.

Graelles d'observació

DIMENSIÓ A: Creant cultures inclusives	0	1	2	3	4
1. Tothom és benvingut.					
2. L'equip educatiu, els infants i les famílies s'ajuden i cooperen.					
3. El centre escolar és un model de ciutadania democràtica.					
4. El centre escolar fomenta el respecte a la diversitat cultural, a la varietat d'identitats de gènere, etc.					
5. El centre escolar i la ciutat s'ajuden entre sí.					
6. Les expectatives són altes per tots els infants i són valorats per igual.					
7. El centre escolar promou la convivència i el benestar de tots els membres del centre escolar.					

Taula 3: Graella d'observació. Font: Elaboració pròpia extreta de "l'índex per a la inclusió".

DIMENSIÓ C: Desenvolupant pràctiques inclusives	0	1	2	3	4
1. Es planifica el programa perquè tots els infants aprenguin.					
2. Es fomenta la participació de tot l'alumnat.					
3. Els infants són protagonistes del seu aprenentatge.					
4. Es fomenta l'aprenentatge cooperatiu.					
5. Les avaluacions fomenten l'èxit de tots els infants.					
6. Els i les mestres de suport promouen l'aprenentatge i la participació de tots els alumnes.					
7. Les polítiques sobre les "necessitats educatives especials" afavoreixen la inclusió.					

Taula 4: *Graella d'observació*. Font: Elaboració pròpia extreta de "l'índex per a la inclusió".

2.5.2 L'entrevista

L'entrevista és una tècnica de recollida de dades que té com a objectiu obtenir informació de forma oral i personalitzada, sobre esdeveniments viscuts i aspectes subjectius de la persona, com les creences, les actituds, les opinions, els valors, en relació a la situació que s'està estudiant (Bisquerra, 2012). En la mateixa línia, López i Deslauriers expliquen que l'entrevista és un acte de comunicació a través del qual una part obté informació de l'altra part. Sustenten que aquesta tècnica té un potencial immens per accedir a la part mental de les persones i també a la part vital, a través de la qual es pot descobrir la seva quotidianitat i les relacions socials que mantenen. (López i Deslauriers, 2011).

Un cop a Pistoia, després de poder estar un temps observant i vivint l'experiència de les pràctiques, vaig valorar com i a qui fer les entrevistes. En acabat d'haver parlat amb la coordinadora de les pràctiques de Pistoia i amb el tutor del treball, vaig decidir que seria bo realitzar dos tipus d'entrevista diferents de preguntes obertes. Aleshores, vaig elaborar una entrevista amb preguntes de caràcter general sobre el projecte educatiu de Pistoia que anés dirigida a la coordinadora de les pràctiques i l'altra amb preguntes més específiques de gestió d'aula que anés dirigida a les diverses mestres dels diversos centres educatius comunals als quals vaig estar. En primer lloc, va ser fàcil trobar un dia per la realització de l'entrevista amb la coordinadora, ja que manteníem el contacte regularment i sempre es mostrava accessible i a disposició per

qualsevol necessitat que tingués. Vam acordar trobar-nos a l'*Areabambini Rossa*, el seu lloc de treball com a mestra, quan no hi havia infants a l'espai, així doncs, va ser un espai tranquil, sense soroll i acollidor perquè ja havíem tingut algunes trobades en aquell mateix espai, de manera que em donava la sensació de seguretat. Abans de començar l'entrevista, li vaig contextualitzar el meu treball i les preguntes de l'entrevista i seguidament vam iniciar. Aquesta la vaig dur a terme en italià mentre enregistrava la veu amb el mòbil. Considero que l'estona de l'entrevista es va desenvolupar fluidament, ja que després d'haver-li contextualitzat les preguntes ella les va respondre una per una sense que jo li hagués d'anar preguntant. Durant l'entrevista vaig intervenir alguna vegada per informar-me sobre aspectes que m'interessaven. Finalment, vaig fer la transcripció literal de l'enregistrament, que em va ajudar a recollir la informació més important, aquella que utilitzo per fer l'anàlisi de les dades obtingudes. En l'apartat de l'anàlisi de dades, citaré l'entrevista a la coordinadora de la següent manera: (entrevista 1, coordinadora). Vegeu a continuació l'entrevista feta a la coordinadora:

Entrevista coordinadora

1. Quina és la connexió que hi ha entre els serveis educatius, les famílies i la comunitat?
2. Els serveis educatius comunals de Pistoia promouen la convivència, el benestar i el respecte a les diverses cultures, a les identitats de gènere, etc.?
3. Tothom és benvingut als serveis educatius comunals?
4. Què entens per "inclusió"?
5. Creus que els espais i el material influeixen en la inclusió de tots els infants? Com ho disposen els serveis educatius comunals?
6. (Preguntar per la documentació)
7. Quines són les polítiques sobre "les necessitats educatives especials"?
8. Creus que els serveis educatius comunals són inclusius? Per què?

En segon lloc, l'entrevista enfocada a les mestres de les escoles a les quals havia estat la vaig elaborar tenint en compte aspectes d'aula i del rol de les mestres. Vaig pensar que seria bo que obtingués resposta de totes les mestres amb les quals havia estat, que n'eren moltes. En un primer moment vaig considerar l'opció de fer les entrevistes de manera personal, però pel fet que eren moltes les mestres amb les

quals havia estat, la coordinadora de les pràctiques em va ajudar a fer arribar l'entrevista via e-mail a totes les mestres. Prèviament, vaig comunicar a les mestres el motiu de les entrevistes i els hi vaig contextualitzar el meu treball. Així doncs, a mesura que anaven responent les entrevistes me les anaven enviant. Finalment, només vaig rebre dues entrevistes de dues escoles diferents, les quals responien en nom dels 3 grups (p3, p4 i p5), és a dir, de totes les mestres de l'escola. Aquest fet em va fer pensar en la complicitat entre mestres i en la confiança de seguir una mateixa línia tota l'escola, tot i que jo buscava obtenir la resposta de les mestres de cada aula per separat, ja que vaig observar maneres de fer i de pensar diferents. Un cop vaig tenir en mà les entrevistes les vaig llegir i vaig seleccionar la informació que em serviria per a la realització de l'anàlisi de les dades recollides. En l'apartat de l'anàlisi de dades, citaré les entrevistes de la següent manera: (entrevista 2, escola) i (entrevista 3, escola). Vegeu a continuació l'entrevista feta a les mestres:

Entrevista mestres

1. Els infants participen en la planificació i el desenvolupament del programa?
Com ho gestioneu?
2. Ajustes els continguts als interessos, les característiques i les capacitats dels infants?
3. Penses que la diversitat dins de l'aula pot ser beneficiosa per tots els infants?
4. Quines estratègies portes a terme per afrontar aquesta diversitat?
5. Creus que les famílies juguen un paper clau dins l'escola? Quina és la relació que teniu amb les famílies?
6. Quin creus que ha de ser el rol de la mestra? I el rol de la col·laboradora? I el rol de la mestra de suport?
7. Què entens per avaluació? Com avalues als teus alumnes? L'avaluació promou l'èxit de tots els alumnes?
8. Què entens per inclusió?
9. Com definiries el concepte "escola inclusiva"? Creus que la teva escola és inclusiva? Per què?
10. Com definiries el concepte "diversitat"? Tenint en compte això, què entens per "atenció a la diversitat"?

Comentar que, he tingut moments de converses intencionats, és a dir, conscients i en relació a aspectes d'interès pel treball, amb diverses mestres però no en format entrevista com a tal. Considero les converses com una font de coneixement molt enriquidora, les quals han format part del meu dia a dia a les escoles. He anat anotant a la llibreta personal els seus pensaments i les seves accions i aquesta informació m'ha estat molt útil per ampliar la visió i la informació obtinguda. Per últim, voldria destacar que aquestes entrevistes i les converses m'han aportat informació més específica i aclaridora dels aspectes que he observat. Saber com pensen, quines idees i quines concepcions tenen m'ha ajudat a interpretar quina és la finalitat d'aquests serveis educatius comunals, com també ha esdevingut una oportunitat per valorar la importància del paper que tenen les mestres perquè aquesta pedagogia pionera en educació sigui possible.

2.5.3 Anàlisi de documents

Per últim, l'anàlisi de documents pot ajudar a complementar, contrastar i validar la informació obtinguda. És una activitat sistemàtica i planificada que consisteix a examinar documents dels quals és possible captar informació molt valuosa, ja que revelen els interessos i les perspectives de qui els han escrit (Bisquerra, 2012). El document que he escollit per analitzar és *La Carta dei Servizi Educativi del Comune di Pistoia*, el qual he desenvolupat àmpliament en l'apartat 1.2 del treball. És un document molt important, ja que reflecteix tot el projecte educatiu de la comunitat de Pistoia.

2.6 Procés de categorització

Posteriorment al desenvolupament de les tècniques de recollida de dades, per tal de poder fer l'anàlisi com és degut, he hagut de pensar en unes categories per tal de classificar la informació. Per l'elaboració de les categories vaig pensar que seria correcte fer la mateixa classificació que vaig fer a la part teòrica del treball, així seguiria una mateixa línia i l'estructuració del treball seria més clara i entenedora. Per la realització del buidatge de totes les dades, en primer lloc, vaig mirar tots els instruments de recollida de dades, amb l'objectiu de recollir tota la informació que havia recollit. En segon lloc, un cop vaig reunir tota la informació, vaig llegir més

atentament tota la informació recollida amb la finalitat d'anar seleccionant la informació més important referent a les diverses categories. En tercer lloc, vaig dissenyar una llegenda de color per a cada categoria per tal de subratllar i evidenciar les dades de les diverses categories. En quart lloc, de manera manual vaig fer el buidatge de les 6 categories en paper, vaig apuntar per ordre tots els punts claus que volia destacar a cada categoria amb la finalitat de, més tard, poder fer la descripció de l'anàlisi i seguidament la discussió. Aquestes categories són les següents: l'organització dels serveis educatius comunals per la infància, la relació família – escola – comunitat, el rol de l'adult, el dia a dia de les escoles, l'organització dels espais i la tria de materials i la documentació. Per últim, destacar que aquest procés de categorització i de buidatge de totes les tècniques de recollida de dades m'ha permès dur a terme l'anàlisi i la discussió de les dades i en conseqüència, respondre a la pregunta principal del TFG.

2.7 Anàlisi de dades

A continuació, exposo l'anàlisi de les dades obtingudes en les observacions, converses, entrevistes, graelles d'observació i documents amb la finalitat de descriure, aprofundir i respondre els objectius de la recerca. Tots aquests instruments utilitzats durant la recerca han estat elaborats, des d'un principi, amb l'objectiu de recollir tota la informació que m'ajudi a respondre la pregunta d'investigació, i també els objectius del treball. Parlaré sobre tot allò que he pogut experimentar durant l'estada a Pistoia, centrant-me en les diverses categories citades en l'apartat anterior.

Abans de començar a desenvolupar l'anàlisi, cal destacar dos aspectes rellevants:

- Tots els apartats els quals se centra la meva recerca respecten els principis que s'esmenten a la *"Carta dei Servizi Educativi del Comune di Pistoia"*, desenvolupats a la part teòrica del treball (punt 1.2).
- Totes les categories estan relacionades entre si i conseqüentment, formen en general la totalitat del projecte educatiu dels serveis educatius de la comunitat de Pistoia.

Organització dels serveis educatius comunals per a la infància

A partir de les observacions de la pròpia experiència viscuda als serveis educatius de la comunitat de Pistoia i de les converses i entrevistes, puc redactar una sèrie de característiques que defineixen l'organització dels serveis educatius per a la infància de la comunitat de Pistoia.

Així doncs, començo per dir que l'ajuntament de Pistoia vetlla per construir una xarxa de serveis educatius per a la infància rica i de qualitat, on tothom hi és benvingut; els infants, les famílies i la comunitat són els pilars que sustenten el treball diari de les escoles. Per reforçar aquesta idea, la coordinadora explica que "noi abbiamo dal punto di vista della nostra organizzazione comunale delle strategie pedagogiche ben precise per connettere le famiglie, i servizi educativi e il comune" (entrevista 1, coordinadora). Per tant, dir que és una ciutat que procura donar cabuda a totes les persones. Continuo per explicar que els serveis educatius per a la infància de Pistoia recullen la franja d'edat dels 0 als 6 anys i que són totalment independents d'altres franges d'edat com podria ser la franja de primària dels 6 als 12 anys. Amb això vull dir que els edificis dels serveis educatius per a la infància estan separats, en aquest cas, la majoria d'*Asili Nidi* (0-3 anys) són independents de les *Scuole dell'Infanzia* (3-6 anys), com també de les escoles de primària (6-12 anys). En pocs casos es troben els edificis junts com succeeix a la *Scuola dell'Infanzia Parco Drago* i l'*Asilo Nido Lago Mago*; aquestes escoles comuniquen entre elles i és bo perquè poden treballar d'alguna manera conjuntament i promoure una transició i una adaptació més amena pels infants de l'escola bressol cap a l'escola infantil. Tret d'alguna excepció com aquesta, totes les altres escoles tenen les estructures dels edificis independents unes de les altres, que això no significa que no segueixin una mateixa línia pedagògica. A més, referent a l'organització dels serveis educatius, el que sí que té cada escola és el *Comitato di Gestione*:

"Sono organi vivi, attivi sempre perché formano parte del progetto educativo a 360 gradi e operano a fin che ci sia questo legame tra i servizi, che sono la vitta vera mi viene da dire, e le famiglie, che sono nel mezzo, e la gestione dei servizi, che è in mano chiaramente a al comune e al coordinamento pedagogico. Quindi loro svolgono una funzione fondamentale perché possono riportare la voce dei genitori e di tutti i genitori." (entrevista 1, coordinadora)

Per últim, la comunitat de Pistoia compta amb un altre òrgan anomenat *Albero Giallo*:

“È nato tre anni fa una associazione che si chiama “albero giallo” e siamo molto fieri appunto di questa nascita perché ha voluto dire che le famiglie hanno capito il senso della partecipazione e dell’essere parte del progetto educativo e hanno deciso di dare vitta ad un’associazione di soli genitori che come loro hanno scritto nel loro statuto sono amici dei servizi educativi e che quindi, si pongono al servizio della comunità non solo quando è necessario imbiancare, fare una pulizia del giardino ma sono affianco dei servizi anche per difenderli, per sostenerli, per portar avanti una cultura dell’infanzia.”
(entrevista 1, coordinadora)

A part de gaudir d’unes escoles per a la infància de qualitat, com ja s’ha comentat a la part teòrica del treball, la comunitat de Pistoia ofereix uns espais educatius anomenats *Areabambini*. Actualment, les *Aree* que estan en funcionament són 3, l’*Areabambini Rossa*, l’*Areabambini Verde* i l’*Areabambini Blu*, ja que l’*Areabambini Gialla* està en un procés de transició i modificacions. A més a més, un cop a Pistoia, vaig descobrir que existeix un altre espai cultural i educatiu obert a tots els infants de 0 a 6 anys i a les famílies que creixen amb ells. Aquest s’anomena *Spazio ZeroSei* i és un espai per les escoles, els infants i les famílies, un lloc on poder trobar-se, compartir i descobrir coses noves. Aquest espai va néixer amb la finalitat de combatre la pobresa educativa, promovent ocasions de socialització entre infants i famílies, integrant els serveis socials i educatius presents en el territori caracteritzats per una alta presència de famílies amb dificultats socials.

Relació família – escola – comunitat

Per a la realització de l’observació de les relacions que es duen a terme en els serveis educatius comunals m’ha sigut molt útil la graella d’observació “dimensió A: creant cultures inclusives”, ja que contempla les relacions a tots els nivells, tenint en compte la diversitat, i la inclusió. També m’ha ajudat a resoldre aquest apartat l’entrevista realitzada a la coordinadora de la meua estada a Pistoia. És per aquest motiu que relacionaré l’explicació dels moments observats amb la informació que m’han aportat els diferents instruments de recollida de dades.

- Un punt rellevant de la relació i l'acollida que es dur a terme en els serveis educatius comunals és la que hi ha amb les famílies; donen molta importància a l'acollida de tota la família, és a dir, és igual d'important acollir l'infant com la seva família. Entenen que "il benessere di ciascuno è sempre importante. Dare la possibilità a ciascuno di stare bene nei nostri luoghi educativi per noi è una priorità che viene praticata ogni giorno" (entrevista 1, coordinadora). És per aquest motiu que tenen molta cura de les diverses reunions anuals però també de la comunicació del dia a dia que es dur a terme durant les entrades i sortides de l'escola. Una mestra de la *Parco Drago* deia que "és el moment d'atendre a les famílies, de parlar amb elles i escoltar-les" (conversa personal, 18 febrer 2019). El que vaig observar és que les mestres es mostraven disponibles i receptives durant aquestes estones; els pares i les mares podien entrar a l'aula i si no, una de les mestres sortia a fora per parlar o es posava allà mateix a la porta de l'aula. Cal esmentar que el lligam amb les famílies de l'*Asilo Nido*, per raons òbvies, és més intens i profund que a les *Scuole dell'Infanzia*; tenen més comunicació i donen més flexibilitat a les necessitats de cadascú. Vaig poder observar com les mestres, moltes vegades, tenien relacions més fortes i estretes amb pares i mares que tenien infants amb característiques particulars; les mestres entenen bé les diverses situacions, vetllen pel benestar de l'infant i de la família i els ajuden a tirar endavant. La relació amb les famílies també exigeix fer-les participes de la vida de l'escola; sovint es convida a les famílies a portar material per la realització de diverses activitats o se'ls convida a les festes de l'escola o a venir a l'escola per formar part de diverses dinàmiques, entre d'altres. La coordinadora diu que "l'attenzione che facciamo sempre è mettere in atto delle pratiche e delle strategie che siano il più larghe possibili, il più accoglienti possibili, cioè cercando di dare a tutti la possibilità di esserci nella misura in cui ci si vuole essere, quindi rispettando la diversità di ciascuno." (entrevista 1, coordinadora). Tenint en compte aquests aspectes, respecte a la graella d'observació "dimensió A: creant cultures inclusives", puc dir que els serveis educatius són un model de ciutadania democràtica perquè es transmeten valors com el respecte i es dóna veu i vot a totes les persones: equip directiu i del professorat, infants i famílies. A més, també puc dir que els serveis educatius, les famílies i els infants s'ajuden i cooperen, ja que vetllen per una bona comunicació i participació de tots els agents i procuren construir una vida educativa conjunta.

- En tots els serveis educatius als quals he tingut l'oportunitat d'estar, d'una banda, he experimentat en primera persona la cura que tenen de l'acollida de totes les persones; personalment m'he sentit molt acollida arreu on he estat. A més, el que he pogut observar és que a totes les persones que venim de fora ens acullen i introdueixen en el seu context amb tota la bona voluntat; tant els estudiants que anem a fer pràctiques als seus serveis educatius comunals, com també les "delegacions" que fan visites per veure i entendre el seu model educatiu pioner a Europa, som rebuts amb els braços oberts. Aquesta realitat em porta a dir que tothom és benvingut (punt 1 de la graella d'observació "dimensió A: creant cultures inclusives") als serveis educatius comunals de Pistoia, ja que donen molt valor al benestar de totes les persones i a la socialització que creen els espais comuns agradables on tothom hi té cabuda. De fet, afirmen que "nell'accogliere gli altri noi ci arricchiamo notevolmente, quindi nel dire benvenuto all'altro noi aggiungiamo una possibilità in più a noi stessi e questo è una opportunità infinita di lavorare su se stessi, lavorare su i propri punti di vista, sul proprio modo di pensare, sul proprio modo di vedere la società, sul proprio modo di conoscere gli altri." (entrevista 1, coordinadora).

- Un altre punt rellevant és la connexió que hi ha entre els serveis educatius i la comunitat. Com he esmentat en l'apartat anterior, les escoles, els infants i les famílies gaudeixen de les *Areabambini*, uns espais educatius a disposició de la comunitat, com també d'altres espais educatius, culturals i/o naturals. Em basaré en les pròpies observacions, experiències i investigacions pel desenvolupament de diversos punts que fan referència a la relació amb la comunitat:
  - o Totes les sortides que es realitzen des de l'escola es fan amb un bus gratuït que porta els infants i les mestres al lloc de destí, com per exemple, a l'*Areabambini Verde* o al centre de la ciutat.

  - o Es fomenta la relació amb els espais culturals de la ciutat; s'organitzen sortides a diferents serveis culturals, com per exemple a la Biblioteca *Fonteguerriana* o al museu *Marino Marini*. Aquests espais culturals de la ciutat proposen diversos projectes a les escoles per realitzar amb els infants, amb l'objectiu de treballar conjuntament aspectes que treballin a l'escola, i també per procurar la coneixença d'aquests i crear xarxes de

relacions entre tots els agents de la comunitat. Cal esmentar que tant el bus que els porta fins aquests espais com la visita i les activitats són gratuïtes. D'aquesta manera s'asseguren la participació de tots els infants, ja que, com contempla "*La Carta dei Servizi Educativi del Comune di Pistoia*", la finalitat de tot el que es proposen els serveis educatius comunals és que tothom pugui gaudir i participar a la vida de les escoles i de la comunitat.

Imatge 1: Dinàmica a la Biblioteca Fonteguerriana.

Imatge 2: Dinàmica al museu Marino Marini.

- Les escoles gaudeixen d'espais educatius gratuïts com són l'*Areabambini Verde* i *Lo Spazio ZeroSei*. Mitjançant les experiències, les observacions i les converses he pogut esbrinar que aquests espais elaboren diversos projectes segons l'edat dels infants i el grup. Tots dos espais estan oberts a les escoles, així doncs, alguns matins, durant l'horari escolar, els grups escolars que estan interessats en els projectes, hi participen. D'una banda, a més a més, durant tot l'any, *Lo Spazio ZeroSei* també està obert a les famílies; alguns matins a les famílies amb infants de 0 a 3 anys i a les tardes a les famílies amb infants més grans de 3 anys. És un espai que vetlla pel benestar de totes les persones, per les relacions socials i per l'educació i la cultura. D'altra banda, cap a finals del curs escolar, l'*Areabambini Verde* també

obre les portes a tota la comunitat; es fan propostes de diferents dinàmiques on poden participar infants i famílies.

- Respecte a l'*Areabambini Rossa*, he pogut viure l'experiència de les trobades i els tallers que es proposen a les famílies i els infants que freqüenten aquest espai. Aquestes trobades i aquests tallers es realitzen amb la finalitat de crear lligam amb les famílies; entre elles i amb l'espai. Es procura crear estones on es tenen en compte els pares i les mares, es procura donar-los un espai on estar i sentir-se part d'aquest, es procura tenir converses, escoltar-se i ajudar-se mútuament, es procura fer-los partícips i actius en el programa del curs, etc. Totes les trobades i tallers es realitzen a la tarda i sovint amb més d'una franja horària o amb una franja horària llarga on els pares i mares poden participar-hi quan puguin.

Aquest fet prova que tots els esforços que es dediquen per crear xarxes de comunicació i relació amb les famílies es fan procurant amb les particularitats i necessitats de cadascú; es busca donar diverses opcions per fer espai a tots els membres que en formen part. Cal comentar

Imatge 3: Dinàmica a l'*Areabambini Gialla* amb les famílies de l'*Areabambini Rossa*.

que les mestres, juntament amb les famílies, van acordar fer les trobades assignades i el contingut de cadascuna, és a dir, les famílies han donat la seva opinió i han participat en l'elaboració del programa. Cada membre de la família ha pogut expressar els seus interessos, com també les dificultats per poder participar a les trobades. A partir de la comunicació i participació es creen els projectes i les relacions; el fet que les famílies participin i prenguin decisions sobre el projecte, fa que se sentin part d'una petita comunitat i també els motiva per seguir participant.

Imatge 4: Dinàmica a l'Areabambini Rossa amb les famílies.

- A totes les escoles les quals he estat, he presenciat la importància que li donen al coneixement de la ciutat i del barri. A part dels espais que la ciutat brinda a les escoles, els infants i les famílies, en els projectes de les escoles comunals de Pistoia es contempla la coneixença de l'espai que els envolta, del barri que els envolta i dels diversos llocs de la ciutat. Per tant, el que vaig poder observar és que l'escola *Parco Drago* anava sovint al *Parco Puccini* que tenen immediatament darrere l'escola, de fet, hi tenen accés directe. Durant aquestes estones, establien relació amb l'espai, la natura i les persones de la zona. A més, aquesta mateixa escola va celebrar el carnaval al cinema; tots els infants de l'escola (3, 4 i 5 anys) i les mestres vam anar a gaudir d'una pel·lícula en un espai cultural que ofereix la ciutat. En aquest cas, les famílies van haver de pagar 5€. També per carnaval, es va demanar a les famílies que portessin el dolç típic d'aquestes dates i amb els infants vam fer una passejada fins on es troba l'escola de dansa i música de Pistoia, al costat del *Parco Puccini*, per gaudir d'un dolç a mig matí tots junts. Els projectes educatius també contemplen la relació amb el barri, així doncs, he pogut experimentar que fan visites als diferents negocis que es troben entorn de l'escola; tot el grup de 4 anys va anar a fer una visita al supermercat del barri, aprofitant que s'havien de comprar plats i gots de plàstic. També, els infants "mitjans" i "grans" de l'*Asilo Nido* fan visites als espais naturals del barri, com les places o els jardins. A més

a més, és típic veure com des del pati de l'escola s'estableixen converses amb la gent del barri.

Imatge 5: *Sortida al Parco Puccini.*

Imatge 6: *Sortida pel barri "Le Fornaci" visitant els jardins i les places.*

Amb aquestes argumentacions, podríem afirmar que el projecte educatiu comunal de Pistoia vetlla per les relacions entre tots els agents de la comunitat: les escoles, els infants, les famílies i els espais educatius, culturals i/o naturals de la ciutat. És clar que busquen estratègies perquè tothom se senti acollit dins de la comunitat, perquè tothom conegui la ciutat i pugui sentir-s'hi inclòs. Així doncs, també podem afirmar el punt 5 de la graella d'observació "dimensió A: creant cultures inclusives" el qual diu que "el centre escolar i la ciutat s'ajuden entre si".

El rol de l'adult

En aquest apartat faré referència al rol de l'adult, un factor que determina la concepció que es té d'infant i d'educació, com també de l'organització del dia a dia de les escoles. Després del que he pogut observar de l'acció de les docents, més les entrevistes que he pogut realitzar, esmentaré un seguit de característiques que defineixen quin rol tenen les docents dels centres comunals als quals he assistit. Com

a les altres categories, relacionaré les vivències i observacions amb la informació obtinguda a les tècniques de recollida de dades per fer més completa l'explicació.

- Una de les principals característiques d'aquestes escoles comunals és que les docents fomenten la participació de tot l'alumnat i garanteixen als infants ser els protagonistes del seu aprenentatge (punts 1 i 2 de la graella d'observació "dimensió C: desenvolupant pràctiques inclusives"). Tal com clarifiquen les mestres de l'escola *Parco Drago* (entrevista 2, escola) "Le caratteristiche e le capacità dei bambini sono alla base del progetto: è grazie al dialogo educativo con loro che costruiamo apprendimenti." Quan aquestes parlen de projecte o planificació parlen de "oportunitat educativa" fent referència a l'observació i l'escolta que exerceixen prèviament per conèixer els infants i anar modelant una planificació del projecte educatiu que diuen "non ragioniamo per curriculo". En la mateixa línia, les mestres de l'escola *Bruno Ciari* ho expliquen de la següent manera:

"Il progetto viene pensato e deciso dalle insegnanti tenendo conto delle caratteristiche, dei bisogni del gruppo e delle età. Naturalmente il percorso può essere modificato in corso d'opera, aggiustando poi secondo le risposte dei bambini". (entrevista 3, escola)

Amb aquestes argumentacions i sumant les observacions realitzades, puc dir que són docents que se centren a observar i escoltar l'alumnat per tal de crear una planificació partint de les curiositats i capacitats d'aquests. Cal esmentar que tenen en compte les curiositats i capacitats del grup, però també les de cada infant en particular. Un exemple de moment del dia on es dóna veu i s'observa i s'escolta els infants és quan fan el "cercle"; els hi donen veu per saber què pensen, que saben i per exprimir els seus coneixements i així conèixer-los i saber per on partir. És una dinàmica on més clarament es veu el protagonisme que tenen els infants dins les programacions del dia a dia, però durant tota la jornada també vaig poder observar com tenen en compte tot el que fan els infants. Les mestres de l'escola *Parco Drago* afirmen que "attraverso l'osservazione, l'incoraggiamento e la fiducia con cui accompagniamo i nostri bambini e bambine, questi possano diventare più sicuri di sé e delle proprie competenze". Per tant, fent referència a la graella d'observació "dimensió C: desenvolupant pràctiques inclusives", puc dir que en

aquestes escoles comunals s'elabora la planificació del programa perquè tots els infants aprenguin. Quant a les avaluacions dels seus alumnes, també es basen amb l'observació diària i el progrés d'aquests durant tot el curs acadèmic. Les mestres de la *Parco Drago* ho expressen així: “Noi insegnanti preferiamo parlare di “sguardo osservante” poiché cerchiamo sempre di fare attenzione non alla difficoltà o all'insuccesso occasionale, ma alle capacità, ai miglioramenti, anche se piccoli, di ogni bambino.”, “Con l'osservazione si sospende qualsiasi giudizio, o pre-giudizio, per sostenere con curiosità e fiducia ogni singolo apprendimento, cercando di cogliere anche quelle competenze che si stanno formando e che quindi non sono ancora evidenti.” (entrevista 2, escola). I les mestres de la *Bruno Ciari*, seguint uns mateixos pensament, ho expliquen així: “Noi valutiamo i progressi e i processi di crescita e di sviluppo attraverso l'osservazione e l'ascolto del singolo e del gruppo.” (entrevista 3, escola). Després d'aquestes declaracions, dir que les avaluacions fomenten l'èxit de tots els infants (punt 5 de la graella d'observació “dimensió C: desenvolupant pràctiques inclusives”).

- Una altra de les característiques principals de les escoles comunals de Pistoia és que sempre fomenten l'aprenentatge cooperatiu (punt 4 de la graella d'observació “dimensió C: desenvolupant pràctiques inclusives”), és a dir, es promou el treball cooperatiu durant tota la jornada educativa, no de manera singular i exprés en algunes dinàmiques; s'anima als infants a col·laborar entre ells i se'ls anima a ajudar-se. Tenen la certesa que els infants aprenent amb els adults però també entre iguals. És per això que sovint treballen en petits grups, per facilitar la comunicació entre iguals i el treball cooperatiu. A més a més, aquesta comunicació entre iguals que els permeten practicar també facilita que resolguin els problemes entre ells; la mestra pren el paper d'observadora i analitza la situació sense intervenir. En

Imatge 7: Activitat que promou el treball cooperatiu.

relació amb l'aprenentatge cooperatiu, comentar que aquestes escoles també fomenten la relació entre diversos grups d'edat; és habitual observar diferents grups d'infants fent sortides i visites junts, activitats dins l'escola o sortint junts a la zona d'esbarjo. Concretament a l'escola *Parco Drago* porten a terme un programa molt interessant, anomenat "Progetto Zero Sei", que pretén establir més xarxes relacionals entre l'escola bressol *Lago Mago* i l'escola infantil *Parco Drago*.

- L'organització docent de totes les escoles comunals de Pistoia és la mateixa: cada grup d'infants gaudeix, per norma, de la presència de dues mestres i si s'escau, d'una tercera mestra de suport. Si en el grup classe hi ha algun infant amb necessitats educatives especials, per llei han de garantir l'ajuda d'una mestra de suport. La mestra de suport, és una ajuda per tot el grup classe, "è una figura integrada nel gruppo come sostegno non al singolo ma al gruppo" (entrevista 3, escola); amb aquesta afirmació, puc dir que les mestres de suport promouen l'aprenentatge i la participació de tots els alumnes (punt 6 de la graella d'observació "dimensió C: desenvolupant pràctiques inclusives"). A més, cada grup classe també compta amb una "collaboratrice", la qual està a l'escola durant tota la jornada escolar, té molta relació amb les mestres i els infants i la seva feina és realitzar les tasques de neteja, ajuda en els àpats, entre d'altres. Les mestres de la *Bruno Ciari* expliquen que "Le collaboratrice partecipano alla giornata educativa, in particolare durante le routines" (entrevista 3, escola). El que és important de tot aquest equip de professionals és que van totes a una, segueixen la mateixa línia i procuren sempre pel benestar de totes les persones que formen part de l'escola. A part de confrontar-se durant tota la jornada comentant els aspectes que van sorgint, també organitzen diverses reunions entre elles per valorar i reflexionar sobre el procés i acordar accions de millora. A més a més, les escoles compten amb l'ajuda d'un grup de professionals externs (psicòlegs, psicopedagogs, neuropsiquiatres, etc.), que conjuntament vetllen pel benestar i la maduració de l'infant amb NEE. Finalment, comentar que cada any les mestres fan cursos de formació educativa. Des de l'organització comunal es programen diferents cursos de formació, els quals les mestres trien segons preferència o necessitat escolar quins d'aquests volen realitzar. És obligatori per les mestres fer 80 hores anuals de formació educativa, així garanteixen l'èxit del seu projecte

educatiu. És per això, que vaig poder observar tot el ventall de recursos que tenen per assolir i donar resposta a les particularitats de cada escola i cada grup classe. Les mestres es caracteritzen per ser professionals innovadores, amb ganes de treballar, motivades i emocionades per la seva feina. Després de totes les evidències esmentades, dir que és perquè inclouen els infants amb particularitats específiques a les aules ordinàries i per com s'organitzen i treballen sobre aquests reptes que puc afirmar que les polítiques sobre les "necessitats educatives especials" afavoreixen la inclusió (punt 7 de la graella d'observació "dimensió C: desenvolupant pràctiques inclusives").

- Una altra característica que les defineix i la qual he pogut observar durant els 3 mesos que he estat a Pistoia, és la importància que donen al fet de valorar a totes les persones i fer-les sentir part d'un col·lectiu, en aquest cas, de l'escola i del grup classe. Un exemple clar d'això és l'organització de les escoles, que des de la documentació fins a les dinàmiques i les rutines que es porten a terme al llarg de la jornada escolar, es dona valor a l'escola com a comunitat, al grup classe i a l'infant com a individu singular. D'una part, posar com a exemple que a totes les escoles hi ha espais "personals" on cada infant se sent representat per quelcom com per exemple "le scatole". En aquestes caixes personals, dissenyades per cada infant, hi guarden les elaboracions que fan durant el dia com també els objectes que porten de casa. Fent referència a les observacions, el paper de la mestra en el qual es mostra el fet de donar valor a cada infant s'evidencia, per exemple, quan durant alguna activitat les mestres fan ús dels objectes que han portat els alumnes; aquest fet dona protagonisme i reconeixement als infants. O també quan els llibres que hi ha a l'aula parlen sobre rondalles de tot el món, reconeixent i donant valor a les diverses nacionalitats i cultures que existeixen dins de l'aula. De l'altra part, comentar que a totes les escoles que he estat s'han preocupat molt per conèixer-me i incloure'm dins la seva realitat; arreu on anava explicaven qui era i deixaven que em presentés i establís relació amb elles i els infants. Es veu clar en les accions d'aquestes mestres quina concepció tenen sobre els infants i l'educació; les mestres de l'escola *Parco Drago* diuen el següent sobre la diversitat dins les aules: "Pensiamo che sia vantaggiosa perché da stimolo a tutto il gruppo e sollecita atteggiamenti di accoglienza, solidarietà e valorizzazione della reciprocità." (entrevista 2, escola). Amb el mateix

pensament, les mestres de la *Bruno Ciari* s'expressen així: “La diversità viene presa in carico dal gruppo cercando di essere di supporto alle difficoltà.” (entrevista 3, escola). Per tant, veuen la diversitat com un repte que implica a tot el grup i que de ben segur que beneficia la totalitat de les persones que en formen part.

El dia a dia de les escoles

El concepte que defineix de la millor manera el dia a dia de les escoles és “espais de vida quotidiana”. Com ja he esmentat alguna altra vegada, totes les categories estan estretament relacionades entre elles, així doncs, el dia a dia d'aquestes escoles es desenvolupa d'acord amb la idea que tenen d'infància i organització dels serveis educatius. En aquest apartat assenyalaré les característiques, les quals he pogut observar i experimentar, que expliquen el concepte “espais de vida quotidiana”.

- Quan es parla del dia a dia de les escoles es parla d'organització temporal, la qual s'adequa als infants i les seves necessitats. El fet que aquestes escoles s'adaptin als ritmes i necessitats dels infants significa que les escoles esdevenen “espais de vida quotidiana”, així doncs les escoles comunals de Pistoia s'organitzen a partir de rutines, rituals, regles, relacions socials i rols. Aquesta manera de distribuir la jornada escolar permet als infants construir esquemes de coneixement, anticipar-se a allò que es portarà a terme i anar desenvolupant a poc a poc una identitat pròpia. A més, aprenen a estar, viure i conviure en aquests espais, fet que paral·lelament també els ajuda a viure dins la societat. Aquesta organització temporal es caracteritza per ser respectuosa amb la vida quotidiana de l'escola i els ritmes dels infants, ja que així generen possibilitats d'aprenentatge tenint en compte tots els nens i nenes. Cal esmentar que l'estructuració de la jornada educativa varia segons l'edat i el grup classe, per tant, els ritmes i les activitats proposades són diferents de l'escola bressol i l'escola infantil; com més menuts són els infants més es respecten els seus ritmes i a mesura que són més grans, les jornades s'estructuren de manera que beneficiïn el desenvolupament d'aquests. En resum, depenent de les edats, el temps i les activitats s'organitzen d'una manera o d'una altra però sempre tenint en compte els ritmes i les necessitats

de tots els infants. Tot seguit, presento dues taules on es pot veure de manera sintetitzada l'organització de la jornada educativa de les escoles comunals de Pistoia:

Asilo Nido*	
7:30h-8:30h	Acollida
8:30h-9:30h	Esmorzar + Bon dia
9:30h-11h	Activitat
11h-12:30h	Dinar
12:30-15h	Migdiada
15-16h	Joc lliure

Taula 5: *Horari escolar de l'Asilo Nido*. Font: Elaboració pròpia.

Scuola dell'Infanzia*	
7:30h-8:30h	Acollida
8:30h-9:30h	Joc lliure
9:30h-10:30h	Esmorzar + rutines bon dia
10:30-12h	Activitat
12-13:30h	Dinar
13:30-15h	Migdiada o joc lliure/activitat
15-16h	Joc lliure

Taula 6: *Horari escolar de la Scuola dell'Infanzia*. Font: Elaboració pròpia.

*Les dues taules, d'elaboració pròpia, dels horaris de les escoles són orientatives i generalitzades. Tal com comento en aquest apartat, tant els temps com les activitats i les rutines varien segons l'edat i el grup d'infants. En tots dos casos, es dona molta importància a l'acollida i les rutines; l'acollida és molt significativa per rebre a les famílies i els infants de manera individual i les rutines perquè ajuden a tenir una estructura mental sobre el pas del temps. Pel que fa a la concepció del temps, les mestres fan ús constantment de frases com per exemple: "Quan acabem aquesta activitat, dinarem", "Després d'esmorzar sortirem al jardí" o "Després de la migdiada vindran els pares a buscar-te".

- Tot i que la jornada educativa s'organitza a partir de rutines establertes per tal d'afavorir als infants una bona estructuració espacio-temporal, el temps és flexible i les propostes són globalitzades. Així doncs, d'una banda, a través de l'observació i l'escolta del grup i els infants, les mestres poden organitzar els temps i les activitats de manera que respectin el temps biològic grupal i de cada infant i així proporcionar equitat d'oportunitats. D'altra banda, destacar que la flexibilitat temporal també es veu reflectida en moments on les mestres donen preferència a les motivacions i curiositats dels nens i nenes, com per exemple, a la rutina del "cercle" sorgien inquietuds per part dels infants i sovint els temps s'allargaven o també, a l'escola bressol que vaig estar es va donar

de manera espontània que uns bessons van cantar la cançó de “Feliç Aniversari” en anglès (són d’origen nigerià i la seva llengua materna és l’anglès), fet que va promoure l’elaboració d’un projecte improvisat on aquests ensenyaven la cançó de “Happy Birthday” als companys.

- Segons el que he pogut observar a les escoles comunals de Pistoia, les temàtiques dels projectes que desenvolupen són d’interès pels infants, ja que totes se centren en aspectes quotidians de la vida d’aquests. Algunes d’aquestes temàtiques són la narrativa, la natura, l’art, les emocions, la ciutat i el barri. Dins d’aquestes temàtiques s’organitzen diferents activitats i/o projectes elaborats a partir dels interessos dels diferents grups d’infants. Per exemple, a una de les escoles que vaig estar hi havia un infant diagnosticat amb TDAH (Trastorn per Dèficit d’Atenció i Hiperactivitat) i arran d’aquest repte, les activitats que feien van esdevenir més actives i no tant d’estar tancats a l’aula; sovint feien sortides pel barri o sortien al jardí.

L’organització dels espais i la tria dels materials

A partir de l’observació realitzada als diversos serveis educatius comunals de Pistoia, puc esmentar a continuació els trets més importants en relació a l’organització dels espais i la tria de materials. Per realitzar una descripció més completa i real, aniré complementant la informació obtinguda a les tècniques de recollida de dades.

- L’organització dels espais i la tria dels materials és un aspecte molt important del projecte educatiu comunal infantil de Pistoia, ja que consideren la disposició d’aquests com un element educador essencial. Creuen amb la teoria que els espais i materials són els tercers educadors de les escoles, per això, sovint es qüestionen la disposició d’aquests i si cal, fan modificacions d’acord amb uns objectius concrets. De fet, declaren que: “Per noi lo spazio è veramente il terzo insegnante, quindi per noi lo spazio è quel elemento che agevola il nostro agire educativo. È chiaro che questo significa che lo spazio va pensato, va progettato, va rinnovato, li va dedicato riflessione, pensiero dopo l’osservazione dei bambini.” (entrevista 1, coordinadora). Creuen firmament que l’organització

dels espais i els materials determinen les accions i les relacions que s'hi estableixen.

- Primerament, cal ressaltar que tots els espais on he estat respecten els principis citats a la "*Carta dei Servizi Educativi del Comune di Pistoia*", per tant, dir que són espais agradables que procuren estimular el pensament i l'aprenentatge dels infants a través de materials escollits a consciència. També es caracteritzen per ser atractius estèticament i afavorir el desig d'estar allà i explorar. L'espai fomenta l'autonomia dels infants, ja que el mobiliari i els materials es troben a la seva altura i situats normalment al mateix lloc (a vegades no estan a l'altura dels infants per tal de crear expectatives i/o per respectar la cura d'aquests). A més, afavoreixen a les relacions amb un mateix i amb els altres; s'evidencia en els moments dels àpats on l'espai està organitzat per taules que permeten la interacció i les relacions socials entre infants i adults (les mestres s'asseuen a esmorzar i dinar amb els nens i nenes). Aquests espais també respecten les necessitats dels infants i garanteixen el seu benestar, ja que existeixen zones on poden aïllar-se, estar sols o en petit grup, tenint així en compte el desig de tranquil·litat o de retrobament individual dels infants. Un exemple molt clar d'aquest tipus d'espais és el "sottoscala" de l'escola *Parco Drago*, un lloc amagat situat sota l'escala, decorat pels mateixos infants i on sovint s'hi van a refugiar.

- Els espais també es caracteritzen per ser oberts i transparents, els quals transmeten la idea que tothom és benvingut. Són espais molt lluminosos, amb grans finestrals de vidre pels quals pots veure a través. A més, puc dir que són espais oberts perquè creuen que tots els racons i zones de l'escola són elements educadors: els passadissos, la cuina, el vestíbul, el jardí, entre d'altres. Respecte als espais oberts educadors, els infants de 5 anys de l'escola *Parco Drago* gaudien de tota la planta baixa de l'escola, on totes les sales comunicaven entre si, fins i tot amb la cuina, i els nens i nenes circulaven lliurement interaccionant amb tot l'espai. A totes les escoles trobem espais de temàtiques diferents: l'espai de joc simbòlic, l'espai d'art, l'espai de psicomotricitat, l'espai d'experimentació, el jardí, entre d'altres. Aquests espais estan dotats de tota classe de materials, pensats i posats estratègicament de manera que aconseguixin assolir els objectius de cada temàtica espacial:

“Il materiale non deve essere vanale, deve essere un materiale che deve aprire possibilità, piste esplorative, piste di socialità per i bambini, per cui un materiale che è sollecitante e più è vario, ma non vario semplicemente nella tipologia, vario nella composizione del materiale, nella forma, vario nella sua essenza...Materiale naturale, materiale artificiale...Quindi, la varietà intesa proprio in senso più ampio, più riesce a sollecitare il bambino nel suo apprendimento.” (entrevista 1, coordinadora).

Cal esmentar que cada escola s'organitza a la seva manera i que cada grup-classe participa en les temàtiques més adequades i riques pel seu desenvolupament; per exemple, normalment als espais de joc simbòlic hi participen els infants de l'escola bressol (a les seves escoles, que són a part de les escoles infantils) i els infants de 3 anys.

Imatge 8: Espai de joc simbòlic de l'Asilo Nido Il Sole.

- Les *Areabambini* són uns espais privilegiats, dotats de material segons la temàtica. L'*Areabambini Verde*, pel que he experimentat, està situada als afores de Pistoia, en un entorn natural envoltat per camps i boscos, als quals sovint surten a explorar. No hi ha cap problema per accedir-hi, ja que les escoles hi accedeixen mitjançant l'autobús gratuït que els proporciona l'ajuntament. L'espai interior d'aquesta *Area* és obert i molt lluminós, totalment

transparent, com he comentat anteriorment amb les escoles, per tal de crear aquesta connexió entre el dins i el fora. Els materials són de caràcter natural i científic, perquè els infants descobreixin i experimentin tot allò de la natura que els envolta. A més, gaudeixen d'un jardí de grans dimensions, on surten per realitzar tota mena de dinàmiques.

Imatge 9: Aula amb material natural i científic de l'Areabambini Verde.

Imatge 10: Excursió pels turons del voltant de l'Areabambini Verde.

- Una de les característiques més importants de la concepció que tenen d'espai és el fet que aquests han d'acollir i incloure a tots els infants, per això, diuen que “sono spazi che si modificano in base a chi li vive” (entrevista 1, coordinadora). Un exemple clar d'aquest pensament i visió que tenen és el cas de l'escola infantil *La Filastrocca*: aquest any ha començat P-3 una nena cega, fet que ha comportat un repte enorme per les mestres i l'escola. Aquest repte, i no inconvenient, ha consistit a formar-se sobre aquesta particularitat per tal de comprendre, acollir i acompanyar l'infant, a més d'enllestir l'espai i els materials perquè tots, incloent-hi aquesta nena, puguin conviure de manera que es garanteixi el seu benestar i es doni resposta a les seves particularitats. Pel que he pogut observar, han realitzat un bon treball, que es veu reflectit en com es desenvolupa el grup sencer, com tots en harmonia se senten seu aquell espai

que els dona múltiples oportunitats d'aprenentatge. La coordinadora descriu aquest succés de la següent manera:

“Il progetto della stanza dei 3 anni della scuola dell'infanzia la Filastrocca è proprio la testimonianza di come i nostri spazi per poter accogliere sono già spazi che accolgono perché hanno già in sé un pensiero di uno spazio che deve trasmettere l'accoglienza e l'inclusione. Lo spazio che cambia è uno spazio che da una risposta al vissuto di questa bambina ma il vissuto di questa bambina nel gruppo dei bambini, perché questo spazio che è stato allestito non è stato pensato in funzione di solo questa bambina, ma è stato pensato in funzione di la bambina con gli altri bambini. Quindi, è uno spazio che nuovamente non include il bambino con disabilità, ma include tutti i bambini compreso il bambino con disabilità perché ne fa parte. E questo direi che è veramente la testimonianza di quanto noi riflettiamo sempre sugli spazi e sui materiali.” (entrevista 1, coordinadora)

Imatge 11: Material (3D) adaptat segons les necessitats del grup.

Imatge 12: Material (3D) adaptat segons les necessitats del grup.

- Per acabar, comentar que els espais i materials d'aquests serveis educatius faciliten el desenvolupament i la lliure exploració dels infants. Puc afirmar, de manera general, que el model educatiu comunal pistoiés entén l'espai com un “espai de vida quotidiana”, al qual procuren pel benestar dels infants, respecten

els seus ritmes d'aprenentatge i donen resposta a les seves necessitats i particularitats.

La documentació

Tal com he explicat en l'apartat anterior, als serveis educatius comunals hi predominen els espais oberts, que conviden a tothom a entrar i que sobretot, acullen. Així doncs, l'existència de documentació és una de les raons per les quals els espais són inclusius i acollidors. La documentació es troba present a dins de totes les escoles i serveix per explicar la vida de la petita comunitat que hi conviu. Tot seguit, després d'haver obtingut informació sobre el tema, explicaré les característiques més rellevants sobre la documentació en els serveis educatius comunals de Pistoia.

- La documentació es caracteritza per ser un instrument que serveix per establir relacions amb els altres, per comunicar. Serveix per explicar i fer visible qui viu en aquell espai i què hi fan, com també quin tipus de pràctiques s'hi duen a terme. La coordinadora explica que la documentació "è uno strumento di comunicazione importante con le famiglie, quindi è chiaro che la documentazione deve essere una documentazione che trasmette un pensiero inclusivo." I segueix dient que a la documentació "ci sono situazioni di bambini e adulti che giocano insieme, parlano insieme, lavorano insieme, adulti famiglie che hanno un pomeriggio di festa condiviso, un pomeriggio di parola, un laboratorio...Quindi la nostra documentazione parla di quanto i nostri spazi sono spazi che accolgono." (entrevista 1, coordinadora).
- Una altra característica rellevant és com elaboren la documentació; saben del cert que no tota la documentació és vàlida i que, per tant, requereix molta dedicació elaborar-ne d'útil. És un instrument que serveix "per raccontare il nostro fare", però també "per lasciare traccia" i molt important, "per riflettere sul nostro fare" (conversa amb la coordinadora). De fet, és per això que les escoles compten amb un model a seguir per fer la documentació, un guió de preguntes a fer-se per elaborar una bona documentació. Aquesta també serveix per tenir la responsabilitat de saber en tot moment què estan fent, com i perquè. És una eina que els ajuda a tocar de peus a terra i a donar significat a allò que fan.

- És clar que, segons el que he observat, la documentació ha de tenir una estètica determinada, cuidada i que transmeti serenitat i harmonia. És habitual veure documentació a tots els espais de l'escola, sovint representada en panells a les parets o elaboracions realitzades per infants, la qual cosa fan de l'escola un espai comunicador que acull i transmet quelcom especial. El que sol aparèixer a la documentació són fotografies, frases dites pels infants, frases de pedagogs amb els quals comparteixen teories, etc. En quant a això, les mestres es mostren actives; sovint les pots observar fotografiant les accions i/o les elaboracions dels infants i també anotant en una llibreta el que diuen. Cal saber que la documentació es va renovant regularment segons les experiències viscudes i els aprenentatges adquirits. Dins l'estètica també hi té cabuda el contingut de la documentació, ja que, tal com comenta la coordinadora de les pràctiques:

“La documentazione è importante perché è uno strumento di dialogo e la usiamo per questo e sappiamo bene che quando mettiamo in un pannello delle frasi o una foto, dobbiamo stare attenti perché noi mandiamo un messaggio potente, forte alle famiglie. Dobbiamo essere consapevoli e anche responsabili di questo, assumersi e sentire questa responsabilità del messaggio che noi stiamo trasmettendo in quel momento.” (entrevista 1, coordinadora)

- Finalment, esmentar que existeixen diferents tipus de documentació, com per exemple, el diari escolar setmanal, el diari personal anual, els panells a les parets, entre d'altres. Segons el que he vist, cada escola realitza la documentació de la manera que prefereix, tot i que he pogut presenciar, un cop comptat, com una escola tenia bastant descuidat aquest tema des de fa 1 o 2 anys (és degut al fet que han hagut de focalitzar l'atenció a altres temes de pes de l'escola).

Imatge 13: Exemple de documentació en forma de panell.

3. Conclusions

Durant la meva estada intensiva de 3 mesos en els serveis educatius comunals de Pistoia, he pogut observar i conèixer en profunditat la realitat d'aquests serveis i el seu projecte educatiu. Després d'haver realitzat un marc teòric sobre Pistoia i el projecte educatiu de les escoles infantils comunals, vaig dur a terme una observació i una anàlisi de la vida quotidiana per tal d'evidenciar i donar resposta a la pregunta principal de la recerca: "Quins aspectes contempla el projecte educatiu de les escoles comunals de Pistoia? Aquests aspectes fomenten la inclusió i l'atenció a la diversitat?". Així doncs, puc afirmar que existeix una coherència entre la teoria esbrinada i la pràctica viscuda. Gràcies a l'anàlisi específica de cada punt observat, he pogut centrar la investigació en com tots aquests factors (l'organització dels serveis educatius comunals per la infància, la relació família – escola – comunitat, el rol de l'adult, el dia a dia de les escoles, l'organització dels espais i la tria de materials i la documentació)

condicionen en l'atenció a la diversitat i la inclusió dels infants que conviuen en aquests serveis educatius.

A continuació, exposo les conclusions extretes de l'observació i l'anàlisi al llarg de l'estada, relacionant-ho amb el marc teòric i si s'escau, també faré ús de les opinions de les mestres per tal d'argumentar algunes opinions i/o vivències. Dir que divideixo les conclusions en diferents parts, primerament exposo la resposta a la pregunta de recerca. Seguidament, desenvolupo el grau d'assoliment dels principals objectius plantejats, on explico si s'han assolit de manera total o parcial. Després, manifesto les limitacions que han anat apareixent durant la recerca i finalment parlo de què m'ha aportat realitzar aquest treball i d'algunes qüestions obertes.

3.1 Resposta a la pregunta de recerca

La pregunta de recerca formulada a l'inici de la investigació, concretament, "quins aspectes contempla el projecte educatiu de les escoles comunals de Pistoia? Aquests aspectes fomenten la inclusió i l'atenció a la diversitat?" m'ha permès desenvolupar unes conclusions que esmentaré a continuació. Primerament, destacar que els aspectes principals que contempla el projecte educatiu són aquells els quals he fet referència durant tot el treball: l'organització dels serveis educatius comunals per la infància, la relació família – escola – comunitat, el rol de l'adult, el dia a dia de les escoles, l'organització dels espais i la tria de materials i la documentació. Així doncs, a partir del marc teòric, les observacions i tota la informació que m'hagin pogut comunicar les professionals docents, donaré resposta a la pregunta "aquests aspectes fomenten la inclusió i l'atenció a la diversitat?" per tal de concloure com tots aquests aspectes afavoreixen la inclusió i l'atenció a la diversitat dels infants i les seves famílies.

En primer lloc, referent a l'organització dels serveis educatius comunals, tal com deia al marc teòric, cal destacar que existeix una línia pedagògica que segueixen tots els serveis educatius infantils comunals. D'una banda, puc afirmar, a través del que he experimentat, que són serveis educatius inclusius i atenen a la diversitat; són escoles que acullen a tots els infants i són conscients que és importantíssim acollir també a les seves famílies. Això es veu clar quan les famílies tenen veu i vot dins les escoles i la comunitat; es fan reunions regulars per parlar d'aspectes concrets de les escoles

(*comitato di gestione*). Tal com em deia la coordinadora de les pràctiques i mestra de l'*Areabambini Rossa*, el fet que les famílies se sentin acollides i participis dins la comunitat i els serveis educatius, s'evidencia quan neix de forma espontània l'associació *Albero Giallo*. També, he pogut presenciar que a totes les escoles procuren sempre estar atentes a la realitat de l'escola, dels infants i de les famílies i s'adapten al context, donant resposta a les necessitats de cadascú, modificant i construint relacions que ajudin a acollir a totes les persones. Un exemple molt clar, és que no segreguen les aules, per tant, trobem infants de diverses cultures, infants amb diferents particularitats, entre d'altres. D'altra banda, una mestra m'explicava el següent: "Secondo noi la nostra scuola è inclusiva, perché valorizza le diversità, supporta l'apprendimento e risponde ai bisogni individuali" (conversa personal, 6 març 2019). És clar que totes les escoles segueixen un mateix model pedagògic, que inclou i atén a la diversitat perquè s'adapten a les particularitats de totes les persones que en formen part. Les mestres de l'escola *Bruno Ciari* (entrevista 3, escola) afirmen que "la scuola è una forma di apertura e quindi accogliere e favorire l'inserimento dei bambini e delle famiglie in un modo incondizionato."

En segon lloc, quant a la relació famílies – escola – comunitat, afirmo que existeix una connexió entre aquests agents que vetlla pels infants i la seva educació, fet que consegüentment inclou i atén a la diversitat ciutadana. Tal com expresso a la part teòrica del treball, el projecte educatiu comunal de Pistoia busca crear relacions positives entre els serveis educatius, les famílies i la comunitat, doncs es pot veure regularment al dia a dia de les escoles. D'una part, existeixen diversos espais culturals i educatius de la ciutat que ofereixen programes pels infants, les famílies i les escoles, com per exemple, el museu *Marino Marini*, la biblioteca *Fonteguerriana*, *Lo Spazio ZeroSei*, les *Areabambini*, els jardins i espais naturals de la ciutat, etc. Totes aquestes oportunitats que brinda la ciutat als seus ciutadans fan evident que el projecte educatiu comunal d'aquesta ciutat és inclusiu, ja que són propostes que acosten a tots els agents de la ciutat, que els acullen, que els fan participis, que vetllen per la seva educació i el benestar dins de la comunitat. La coordinadora relata que "questo è importante perché crea quella connessione, quindi, crea un tessuto dove tutti sappiamo di avere voce, di avere parola ma sappiamo anche di essere ascoltati." (entrevista 1, coordinadora). De l'altra part, dins dels serveis educatius donen molta importància a les relacions amb els infants i les seves famílies: "I bambini per crescere bene hanno bisogno di una trama di relazioni buone; coltivare relazioni tra scuola e

famiglia fa bene alla crescita di bambini, insegnanti e genitori.” (entrevista 2, escola). I a continuació afegeix:

“La famiglia è uno degli aspetti centrali nelle nostre scuole: non si può prescindere dalla famiglia, noi abbiamo bisogno di portare all’interno del servizio la cultura e la storia del bambino. Il rapporto con i genitori è tutti i giorni una scommessa, e noi quotidianamente cerchiamo di instaurare un rapporto di fiducia, coinvolgendoli nella vita della scuola, per far essere loro co-attori.” (entrevista 2, escola).

És d’aquesta manera, creant relacions positives, que la ciutat de Pistoia i el seu projecte educatiu acull i afavoreix el sentit de pertinença a la ciutat i als serveis educatius.

En tercer lloc, tal com relata la part teòrica, el rol de l’adult dels serveis educatius comunals de Pistoia té un pes important dins del projecte educatiu. El rol que exerceixen les docents és el que determina dins les aules si s’atén a la diversitat i es vetlla pel seu desenvolupament i el seu benestar. Pel que fa al que he observat durant els mesos de pràctiques, generalment predomina l’observació i l’escolta atenta de les mestres. Aquestes aptituds les ajuda a conèixer a tots els infants i atendre les seves necessitats amb la finalitat d’establir xarxes de relació, creant, així, petites comunitats on els infants se sentin reconeguts i siguin els protagonistes del seu desenvolupament. A través de la tècnica de recollida de dades de l’observació, vaig veure com afavorien l’èxit de tots els infants; com que eren 2, o sovint 3 mestres, podien donar un tracte més personalitzat als infants i tenir cura dels seus processos evolutius. Per contra, va ser en ocasions comptades que vaig escoltar algun comentari que no afavoria a la inclusió i/o a l’atenció a la diversitat. A més, tal com diuen Galardini i Giovannini (2001), observar, escoltar i conèixer els infants també ajuda a modificar i adaptar propostes específiques, que de ben segur, garanteixen el correcte desenvolupament d’aquells infants en concret. Un exemple clar de la funció de la docent que afavoreix la inclusió a les aules és quan a l’escola *Bruno Ciari* va arribar un infant nou a l’aula de p-5 i li van donar l’oportunitat de crear el seu propi posa llapis (cada infant tenia el seu personalitzat: afavoreix a l’autonomia, la pertinença al grup i a la responsabilitat de tenir cura del material). Aquesta petita acció comporta augmentar en aquell infant el sentit de pertinença dins del grup, significa fer-li un lloc dins aquella petita comunitat. La coordinadora de les pràctiques ho pensa així:

“Nel senso proprio più ampio del termino, ciò è io ti accolgo, ti faccio spazio e trovo spazio ed allargo questo spazio ogni volta che arriva qualcuno e cerco di creare uno spazio dove tutti insieme si possa creare comunità, si possa creare qualcosa che sia di tutti e che qualcosa diventi parte di ciascuno poi alla fine.” (entrevista 1, coordinadora)

Així doncs, la ciutat de Pistoia reconeix el rol de l'adult com un aspecte molt important dins del projecte educatiu comunal. És per això, que existeixen formacions durant tot l'any per tal de formar les docents i així poder donar resposta a la realitat de les escoles i les aules; la coordinadora de les pràctiques em va donar l'oportunitat de participar en alguna d'aquestes formacions, però per motius burocràtics, finalment no hi vaig poder assistir.

En quart lloc, referent al dia a dia de les escoles, durant tota l'experiència viscuda els 3 mesos de pràctiques he pogut comprovar que es tracta d'espais de vida quotidiana quan parlem de serveis educatius o escoles comunals de Pistoia. Tal com sustenta Galardini (2012), és fonamental respectar els ritmes dels infants, per això les escoles es converteixen en espais de vida quotidiana, on predomina el respecte pels ritmes i les necessitats de tots els infants. Així doncs, la jornada educativa s'organitza a partir de rutines i rituals, com per exemple l'acollida, l'esmorzar, el bon dia, rentar mans i anar al lavabo, l'assemblea, el dinar, etc., perquè els infants puguin avançar-se als fets i conscienciar-los del pas del temps. A més, són espais de vida quotidiana perquè s'hi estableixen relacions de tots tipus (de petits grups, de tot el grup, entre iguals i amb l'adult, etc), creant així vincles afectius de confiança que fomenten l'estabilitat del grup. Gràcies a la continuïtat de les mestres durant els 3 anys d'escola (dels 0 als 3 anys amb el mateix grup i dels 3 als 6 també), s'evidencia al dia a dia de les escoles com els infants se senten a gust amb els companys, les companyes i les mestres, saben moure's per l'espai i es mostren segurs i amb confiança. El fet que siguin espais de vida quotidiana, fomenten la inclusió i l'atenció a la diversitat, ja que tot el que fan és per garantir el benestar dels infants i el seu desenvolupament evolutiu.

En cinquè lloc, d'acord amb el que descriu el marc teòric, tots els espais als quals he estat són agradables, acollidors i atractius; d'una manera o altra conviden a estar-hi i explorar l'entorn. Tots els espais estan pensats per garantir el benestar de tots els infants i el seu desenvolupament. L'estructura dels espais, oberts i transparents, fomenten l'autonomia, la lliure circulació, la descoberta amb el cos i els sentits, la presa de decisions, el fet d'autogestionar-se, etc. És clar que l'estructuració dels

espais i materials forma part de la intervenció educativa, consideren que és el tercer educador del seu projecte educatiu, i que determina quins tipus de relacions i aprenentatges es duen a terme a l'escola. És per aquest motiu que existeixen diverses maneres d'interaccionar amb els espais i els materials, garantint així el desenvolupament de les capacitats de tots els infants; conceben l'ambient com un generador d'oportunitats d'aprenentatge significatiu. També he pogut observar que donen molta importància a les relacions socials, com ja he dit en altres apartats; l'organització dels espais i dels materials afavoreix el joc cooperatiu, en petit grup i fins i tot, en parelles o individual. Els infants tenen l'oportunitat de crear relacions i així, sentir-se inclosos dins d'un grup. La coordinadora de les pràctiques argumenta el següent:

“Se tu predisponi uno spazio e dei materiali che agevolano il gioco esplorativo dei bambini è chiaro che susseguentemente si sviluppa la dimensione del gioco condiviso e questo significa includere il bambino in una piccola comunità, in un contesto. Chiaramente poi c'è il ruolo dell'adulto, pero diciamo che lo spazio e i materiali hanno un ruolo notevole nel nostro progetto.” (entrevista 1, coordinadora)

Aprofito l'afirmació de la coordinadora quan diu “chiaramente poi c'è il ruolo dell'adulto” per recordar que tots els aspectes rellevants del projecte que desenvolupo en el treball (l'organització dels serveis educatius comunals per la infància, la relació família – escola – comunitat, el rol de l'adult, el dia a dia de les escoles, l'organització dels espais i la tria de materials i la documentació) van lligats, que s'intercalen durant la jornada educativa i que tots junts formen el global del projecte educatiu comunal dels serveis educatius infantils de Pistoia. Per últim, després de les explicacions d'aquest apartat, només cal respondre a la pregunta del treball; l'organització dels espais i la tria dels materials afavoreixen l'atenció a la diversitat i la inclusió de tots els infants que hi participen. Ho reafirmo amb la següent declaració:

“La concezione dello spazio e la qualità e la tipologia dei materiali influiscono molto sull'inclusione dei bambini. È chiaro che se la concezione dello spazio è una concezione di spazio che già visivamente si mostra come uno spazio che si apre a delle possibilità di stare insieme è chiaro che quello spazio è già inclusivo. Su questo i nostri spazi, non solo perché da sempre riflettiamo sullo spazio e i materiali, ma ci riflettiamo non solo da un punto di vista dell'apprendimento dei bambini, e quindi non in funzione solo di quale è lo spazio migliore e quali caratteristiche deve avere uno spazio a fin che i bambini apprendano bene ma per noi i bambini apprendono bene se stano bene

insieme e quindi se lo spazio li include e li accoglie perché altrimenti non avrebbe senso.” (entrevista 1, coordinadora)

En sisè i últim lloc, parlaré de la documentació, un aspecte totalment lligat a l'estètica dels serveis educatius i la creació de records i memòria de la vida de l'escola. Començo dient que la documentació de les escoles fomenta la inclusió i afavoreix l'atenció a la diversitat, ja que la seva realització comporta pensar amb el receptor del missatge, és a dir, amb les famílies i els infants. A més, després de totes les converses, del que m'han explicat sobre la importància de la documentació i de l'experiència que vaig viure a l'escola *Bruno Ciari* ajudant amb l'elaboració de documentació, puc afirmar que unes de les principals finalitats d'aquesta és donar un missatge d'acollida a tothom, de donar la benvinguda a les persones que venen noves i d'explicar amb fotos i/o frases escollides prèviament la vida del servei educatiu i de totes les persones que en formen part.

3.2 Grau d'assoliment dels objectius

Seguidament, exposo el grau d'assoliment dels objectius plantejats a l'inici del treball. Referent al primer objectiu, “analitzar documents que em permetin conèixer el projecte educatiu de Pistoia”, afirmo que s'ha assolit de manera total. Abans de començar les pràctiques i la investigació, vaig realitzar una anàlisi del document que, per excel·lència, defineix i desenvolupa el projecte educatiu de Pistoia: *La Carta dei Servizi Educativi del Comune di Pistoia*. A més, vaig llegir i analitzar articles que parlaven dels seus serveis educatius infantils i vaig demanar encara més documents a una companya que en aquells moments (primer semestre) estava a Pistoia fent pràctiques extracurriculars; des d'allà em va enviar per correu un bon grux de documents per llegir. Durant els mesos de pràctiques, realitzàvem gairebé cada setmana una trobada amb la coordinadora on ens donava 3 o 4 articles sobre un tema educatiu que parlava concretament dels serveis educatius infantils de Pistoia. Ens explicava els articles, parlàvem dels diversos aspectes i així el nostre coneixement sobre aquests serveis educatius anava augmentant. Així doncs, després de primerament llegir i seguidament analitzar tots aquests documents per poder fer una síntesi i plasmar-la a la part teòrica, considero que el primer objectiu s'ha assolit totalment.

Pel que fa al segon objectiu, “observar i conèixer la situació actual de les escoles comunals de Pistoia”, considero que també s’ha assolit totalment però amb el matís que només hi he estat 3 mesos i per tant, sóc conscient que hi ha molts aspectes als quals aprofundir, que segur que no he pogut conèixer. Tal com deia, però, crec que allò que em vaig proposar conèixer perquè em donés una visió global i entenedora de què és el projecte educatiu comunal de Pistoia, ho he conegut. Tot ha estat gràcies a les tècniques de recollida de dades: Les graelles d’observació em van ser molt útils a l’inici per saber per on començar, per saber on posar el focus i a partir d’allà relacionar-ho amb totes les categories amb les quals em centrava en la recerca. L’observació juntament amb el diari de camp i la llibreta on apuntava alguns detalls, ha estat fonamental per la meua recerca, ja que amb tota la informació recollida he pogut fer una descripció global del projecte educatiu comunal de Pistoia. Les entrevistes i les converses també han estat molt importants a la recerca, perquè m’han aportat molta informació valuosa, com també coneixements més amplis i profunds.

Per últim, en relació al tercer objectiu, “analitzar i descriure els aspectes que afavoreixen la inclusió i l’atenció a la diversitat dels infants de Pistoia”, penso que s’ha assolit parcialment. Considero que no s’ha assolit totalment perquè l’objectiu que em vaig plantejar a l’inici era fer la descripció de moments que jo havia presenciats els quals afavorien o no la inclusió i l’atenció a la diversitat dels infants dels serveis educatius de Pistoia. Finalment no ha estat així exactament, ja que a mesura que anava avançant i desenvolupant el treball vaig considerar que era millor explicar els aspectes més rellevants de cada categoria que afavoreixen o no la inclusió i l’atenció a la diversitat, fent referència a la teoria, les graelles d’observació, els exemples de moments viscuts, a les entrevistes i les opinions i pensaments de les mestres.

3.3 Limitacions

A finals de l’any passat tenia clar que volia anar a Pistoia a fer les pràctiques i realitzar la recerca sobre algun aspecte relacionat amb la manera que tenen de pensar i d’educar. Per això em vaig posar en contacte amb una mestra que coneix bé Pistoia i vam estar debatin sobre si realitzar la investigació sobre les pràctiques educatives que duen a terme allà i valorar si eren inclusives o no. Aquest va ser el meu primer tema que finalment, parlant amb el tutor del treball vam decidir que era una mica violent

determinar si les pràctiques que duia a terme una mestra o una altra eren inclusives o no. A partir d'aquí, conjuntament amb el tutor, vam determinar que el millor era anar a Pistoia a viure l'experiència i conèixer un món educatiu nou per mi; l'objectiu era conèixer de manera global, és a dir, tot el funcionament i totes les parts del projecte educatiu. Va ser llavors que el procés d'elaboració del treball va anar avançant correctament. És clar que anaven sorgint limitacions i entrebancs, però aquests m'han ajudat a resoldre els problemes i prendre decisions en diverses ocasions. Així doncs, el primer límit que vaig poder experimentar va ser el moment d'iniciar les pràctiques en un altre país i amb un altre idioma. Haig de dir que jo ja tenia coneixements d'italià i que per això no se'm feia feixuc entendre el context, però personalment considero que la llengua, sempre que no sigui la materna, comporta algun tipus de limitació encara que sigui petita. Cal destacar que totes les professionals amb les quals vaig estar em van acollir molt i sempre em vaig sentir a gust, fet que va reduir aquesta limitació i em va ajudar a expressar-me.

El segon entrebanc, va relacionat amb el temps de recerca. Les pràctiques van durar 3 mesos, als quals he pogut experimentar molts més aspectes a part de les aules i les escoles, he tingut l'oportunitat de veure i participar en altres contextos (espais educatius i culturals de la ciutat, trobades amb famílies, xerrades amb professionals de l'educació i la sanitat, tallers amb les famílies, tallers amb les famílies i els infants, delegacions, excursions al bosc amb els infants, etc.). És per aquest fet que tinc la sensació que hi havia molt per conèixer i per aprofundir, però que el límit del temps no ho ha permès.

La tercera complicació fa referència a la participació de les mestres en les entrevistes, tal com exposo en l'apartat de les entrevistes dels instruments i procediments de recollida de dades, on comento que només han participat 2 escoles. El que pretenia amb l'elaboració de l'entrevista per les mestres, era saber l'opinió i els pensaments de les mestres amb les quals havia estat, per tal de contrarestar el que jo havia observat amb el que elles responien a l'entrevista. Finalment, vaig obtenir resposta de dues escoles en nom de totes les mestres de tots els grups d'infants. Cal dir, però, que han estat realment molt útils pel meu treball i també he pogut veure-hi reflectit el que jo pretenia en un inici.

Així doncs, després d'haver comentat els entrebancs que han anat sorgint al llarg del treball, també vull dir que tot i aquestes limitacions no hi ha hagut res que m'impedís realitzar el treball de manera satisfactòria.

3.4 Aportacions

La recerca que he portat a terme m'ha permès viure en un context totalment diferent del meu i conèixer una altra realitat educativa pionera al món de l'educació que es preocupa per oferir una educació de qualitat als infants. A més, m'ha donat molts coneixements sobre com fer una recerca: planificar-la, elaborar-la i desenvolupar-la. Finalment, vull destacar que la realització d'aquest treball m'ha suposat un aprenentatge com a futura mestra, ja que l'experiència als serveis educatius comunals de Pistoia ha estat professional i formativa i he pogut evidenciar tot allò que he anat aprenent al llarg de la carrera. És per aquests motius que confio en què un canvi en el nostre sistema educatiu és possible, a condició que es faci un treball conjunt entre els diversos agents de la ciutat. El meu propòsit és poder aplicar alguns dels coneixements obtinguts a la realitat que pròximament em trobaré quan sigui mestra.

4. Bibliografia

Articles

Bernal, C. i Vila, B. (2010). Un referente contemporáneo en Cataluña. *Cuadernos de pedagogía*, 397, 75-78.

Duran, D., Giné, C. i Marchesi, A. (2010). Guia per a l'anàlisi, la reflexió i la valoració de pràctiques inclusives. Edició: Servei de Comunicació i Publicacions. Generalitat de Catalunya. Departament d'Educació.

Echeita, G. i Ainscow, M. (2011). La Educación inclusiva como derecho. Marco de referencia y pautas de acción para el desarrollo de una revolución pendiente. *Tejuelo: Didáctica de la Lengua y la Literatura. Educación*, 12, 26 – 46.

Giovannini, D. (2010). Comunidad para aprender. *Cuadernos de Pedagogía*, 397, 65-67.

Institut Obert de Catalunya (IOC). *L'observació. Instruments i tècniques*.

Iozeili, S. (2010). Las escuelas infantiles de Pistoia. *Cuadernos de Pedagogía*, 397, 58-60.

Lòpez, R. i Deslauriers, J. (2011). La entrevista cualitativa como técnica para la investigación en Trabajo Social. *Margen*, 61, 1-19.

Pujol, M. (2010). Entrevista a Anna Lia Galardini. *Cuadernos de Pedagogía*, 397, 61-64.

Ruiz Olabuénaga, J.I. (1996). Metodología de la investigación cualitativa. Bilbao: Edit. Universidad de Deusto. Pàg. 126.

Llibres

Bisquerra, R. (2012). *Metodología de la investigación educativa* (3a ed.). Madrid: La Muralla.

Booth, T., Ainscow, M. (2015). *Guía para la educación inclusiva. Desarrollando el aprendizaje y la participación en los centros escolares*; Adaptación de la 3ª edición revisada del *Index for inclusion*. Organización de los Estados Iberoamericanos para la Educación, la Ciencia y la Cultura (OEI).

Galardini, A. (2010). *Partecipare l'educazione. Scuola dell'infanzia, famiglie, comunità*. Itàlia: Carocci Faber.

Galardini, A. (2012). *Crescere al nido. Gli spazi, i tempi, le attività, le relazioni*. Itàlia: Carocci Faber.

Galardini, A., Giovannini, D. (2001). Pistoia: Creating a dynamic, open system to serve children, families, and community. Dins Gandini, L., i Edwards, C (ed.), *Bambini: The italian approach to infant/toddler care* (p. 89-105). New York: Teachers college Press.

Musatti, T., Giovannini, D., Picchio, M., Mayer, S. i Di Giandomenico, I. (2018). *Stare insieme, conoscere insieme. Bambini e adulti nei servizi educativi di Pistoia*. Itàlia: Edizioni junior.

Stake, R. (1998). *Investigación con estudio de casos*. Madrid: Ediciones Morata.

Publicacions oficials

Comune di Pistoia. Famiglie, Bambini, Servizi educativi e la Città: l'esperienza di Pistoia nel contesto italiano. (Documento di presentazione dei servizi educativi comunali).

Servizio di Educazione e Cultura del Comune di Pistoia. (2004). La carta dei servizi educativi di Pistoia. Pistoia: Assessorato all'Educazione e alla formazione. Comune di Pistoia.

Webgrafia

Amnistia internacional. Declaració Universal dels Drets de l'Infant. Consultat el 9 de novembre de 2018, des de <http://www.amnistiacatalunya.org/edu/docs/nu-dec-infants-resum.htm>

Organización de las Naciones Unidas para la Educación, la Ciencia y la Cultura (1994). DECLARACION DE SALAMANCA y MARCO DE ACCION PARA LAS NECESIDADES EDUCATIVAS ESPECIALES. Consultat el 7 de novembre de 2018, des de http://www.unesco.org/education/pdf/SALAMA_S.PDF

Serveis socioculturals i a la comunitat. El concepte d'infància i el marc legal vigent. Consultat el 9 de novembre de 2018, des de <http://www.xtec.cat/sgfp/llicencies/200506/memories/1033m.pdf>